

KORAI SZKÍTAKORI SÍROK DÉDESTAPOLCSÁNY–VEREBCE-TETŐ LELŐHELYEN

Tóth Farkas Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet, Budapest (egyetemi hallgató)

Absztrakt: A tanulmány a Dédestapolcsány–Verebce-tetőn 2008-ban feltárt temetőrészlet 4 sírját mutatja be. A szórthamvas és urnás rítusú temetkezések a korai szkíta időszakba keltezhetők; jól tükrözik a közösség sokszínű kulturális viszonyait és kiterjedt kapcsolatrendszerét.*

Kulcsszavak: késő bronzkor, középső vaskor, szkíta, temető, kapcsolatok

BEVEZETŐ

Egy 2008 szeptemberében végzett fémkereső műszeres lelőhely-felderítés során¹ szkítakori hamvasztásos temető sírjai kerültek elő a Bükk hegység északi részén, a Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék határán fekvő Dédestapolcsány–Verebce-tető lelőhelyen (1. kép; V. SZABÓ 2009a; 2009b; 2010, 19–20). A sírok az észak–déli irányú, mintegy 4 km hosszú, 650 m legnagyobb tszf. magasságú hegygerinc nyugati oldalán lévő, fiatal tölggyessel benőtt platón helyezkedtek el.

A lelőhely a szakirodalomban késő bronzkori földvára és középkori emlékei kapcsán régóta ismert; több néven említik (DOBOSY 1975, 20; NOVÁKI 1988, 81–87; NOVÁKI–SÁRKÖZY–FELD 2007, 33). A földsáncok és a 123 hektáros erődített telep korát Kemenczei Tibor, majd később más kutatók is a Kyjatice-kultúrába sorolják (KEMENCZEI 1970, 24; D. MATUZ–NOVÁKI 2002, 10, 88; NOVÁKI 1988, 88; NOVÁKI–SÁNDORFI 1992, 12–13). Egy 2004. évi terepbejárás során a földvár területéről további, a Kyjatice-kultúrához köthető töredékek (HELLEBRANDT 2007, 27) mellett a középső- és késő vaskorra (Ha C–D, La Tène A–B) keltezhető fémleletek kerültek elő (HELLEBRANDT 2007, 24–26).

A lelőhely topográfiájának pontosítására 2007-ben újabb bejárás történt (CZAJLIK et al. 2008, 122).²

SÍRLEÍRÁSOK

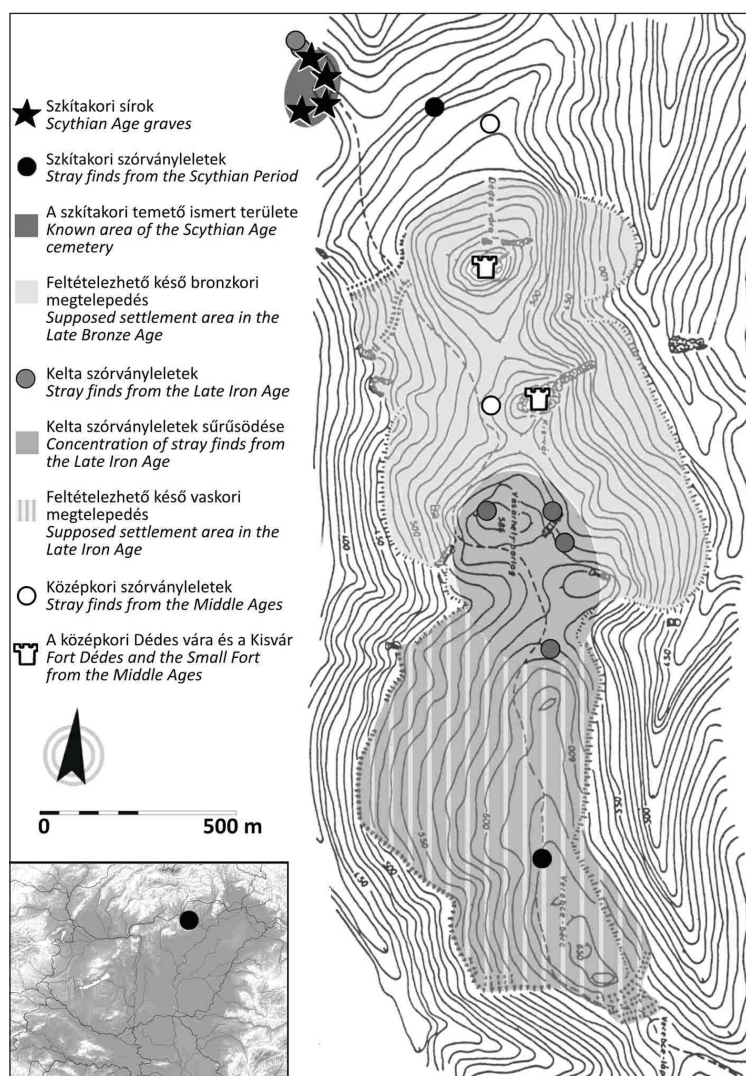
A sírok kötörmelékes, gyökerekkel közepes mértékben benőtt, bolygatatlan erdei talajban kerültek elő. Sírögödör vagy más beásás nyoma egy esetben sem volt megfigyelhető.

1. sír: urnás és szórthamvas temetkezés (1–3. táblák). A sekély, 20–25 cm mélységű sír délnyugati részén álló, fedőtállal (2. t. 7) borított urna (2. t. 8) nagy mennyiségű, rosszul égetett hamvat tartalmazott; mellette, az északkeleti részen 30–40 cm átmérőjű hamufoltot figyeltünk meg. Az urnából, a hamvak közül két kisebb bronztű (3. t. 19–20) és egy átlukasztott csontlapocskát (3. t. 21) maradványai kerültek elő; a hamus foltban egy hatágú, csillag alakú öntött bronz szíjelosztót (3. t. 1), négy bronz spirálcsovecskét (3. t. 2–5), három bronzpitykét (3. t. 15–17), egy vas orsógombot (3. t. 18), két ívelt hátú vaskést (3. t. 22–23), két zárt vas- és egy bronzkarikát (3. t. 24, 25, 28), egy nyitott, egymásra hajtott végű vaskarikát (3. t. 27), két egy-

* A tanulmány a szerző 2011-ben az ELTE régészet szakán megvédett szakdolgozatának rövidített változata.

¹ A kutatást dr. V. Szabó Gábor vezetésével az ELTE BTK Régészettudományi Intézet Ős- és Népvándorlás kori tanszékének fémkeresős kutatócsoportja végezte.

² A bejárást dr. Czajlik Zoltán és az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének csapata végezte. 2011-ben az Intézet újabb, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központjával közös, dr. Czajlik Zoltán és dr. V. Szabó Gábor vezette feltárása további 11 sírt eredményezett, melyek rítus és leletek tekintetében is jól illeszkednek a 2008-ban megtalált temetkezésekhez. A leletanyag feldolgozása folyamatban van.

1. kép. Dédestapolcsány–Verebce-tető.

A lelőhely térképe Nováki Gyula 1988-as felmérése alapján (NOVÁKI–SÁRKÖZY–FELD 2007, 17. ábra). A 2008 szeptemberi kutatás eredményeinek összesítése

Fig. 1. Dédestapolcsány–Verebce-tető. The results of the 2008 research on a survey map by Gy. Nováki (NOVÁKI–SÁRKÖZY–FELD 2007, fig. 17)

másba kapcsolódó vaskarikát (3. t. 26), valamint több kisebb edény néhány töredékét (2. t. 6, 9–14) találtak. A hamvak között fiatal juh égetetlen combcsontja, az urnában juh és egy kistestű állat (nyúl, vagy madár) csonttöredékei feküdtek. A sírba egy vagy két egyént, köztük biztosan egy 18–30 éves nőt temettek.

2. sír: urnás temetkezés (4–5. táblák). A kb. 15–20 cm mély sír alján két, urnaként használt, összeropant edény (5. t. 1–2) állt szorosan egymás mellett. Az északabbi, hordó alakú edény (5. t. 1) egy 10–11 éves gyermek hamvait tartalmazta; a hamvak között egy bronz karperec (4. t. 3), egy zárt bronz- és egy vaskarika (4. t. 5, 6), valamint egy kisebb, trapéz alakú vaslemez (4. t. 8) feküdtek. A délebbi, bikonikus urna (5. t. 2) egy 3,5–4,5 éves gyermek hamvait tartalmazta; a hamvak közül egy bronz hajkarika (4. t. 6) és egy bronz karperec (4. t. 7) került elő.

3. sír: szórt hamvas temetkezés (6–7. táblák). Határait nagyjából szabályos, ovális, észak–déli irányú, megmunkálatlan terméskövekből álló kőkör jelezte. A rosszul égetett hamvak kb. 10 cm mélységben, a kőkör nyugati szélén, 20–30 cm széles foltban szóródtak, köztük egy átlukasztott vaslemez (7. t. 3), hat vaskarika (7. t. 4–6, 9–11) és két vaskés (7. t. 7–8) kerültek elő. A folt mellett, a kör közepén egy erősen töredékes szalagfüles csésze (7. t. 1) és egy további csésze töredékei (7. t. 2) feküdtek. A sírba egy 1,5–2,5 éves gyermeket temettek.

4. sír: szórt hamvas temetkezés (8. tábla). A rosszul égetett hamvak kb. 20 cm mélységben, a sír alján, 40–50 cm széles foltban szóródtak. A folt északi részén, a hamvak között egy öntött bronz négyfüles szíjelosztót (8. t. 1) és egy vaskést (8. t. 2) találtunk; a hamufolt közepéből egy juh combcsontjából csiszolt gomb (8. t. 3) került elő. A sírba egy 2–3 éves gyermeket temettek.

A hamvak közül előkerült tárgyi mellékletek egy része töredékesre égett; ez arra utal, hogy a halottakat felöltöztetve, felékszerezve helyezték a máglyára. Az állatsontok és néhány fémmelléklet azonban nem mutatják égés nyomát; ezek a temetéskor az urnába vagy a sírba helyezett ételmelléklet, illetve áldozat maradványaiként értelmezhetők. Az antropológiai elemzés szerint a szertartást végzők a hamvasztást követően törekedtek a csontok minél teljesebb felszedésére; ezt bizonyítja a nagy mennyiségű apró csonttöredék mellett az is, hogy a testek minden részéből sikerült töredékeket azonosítani (HAJDÚ 2009, 5).

SZÓRVÁNYLELETEK LEÍRÁSA (9–10. táblák)

A sírok környezetében és a lelőhely más részein végzett fémkeresős kutatás szórványleleteket is eredményezett; ezek nagyjából a sírokkal egykorúnak, illetve késő vaskorinak bizonyultak. Szórványként került elő egy aszimmetrikus, kétszárnyú, belső köpűs, öntött bronz nyílhegy (9. t. 2); egy háromlú bronz nyílhegy (9. t. 3); egy „hold” és egy nyíl alakú bronzlemez csüngő (9. t. 4–5); egy vékony lemezből készült, gömbös bronzcsörgő ráforrasztott függesztőfüllet (9. t. 6); egy díszíttlen, öntött bronz orsógomb (9. t. 7); egy bronzöntecs (10. t. 7); egy vas- és két bronzkarika (9. t. 10, 10. t. 6, 9); egy bronzgyűrű (9. t. 8) és egy bronz lemezgöngy (9. t. 9). A különleges, pontos párhuzam nélküli darabok közé tartozik egy kétféle fémhuzal összesodrásával kialakított, nyitott bronz nyakperec (9. t. 1). Emellett előkerült még összesen 7 ívelt (10. t. 10–16) és egy egyenes hátú markolattűskés vaskés (10. t. 17); egy vasponcoló, illetve egy vasár (10. t. 3–4), két bikónikus agyag orsógomb (10. t. 1–2), valamint vas- és bronzlemez (9. t. 11–18, 10. t. 5, 8), illetve edénytöredékek.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A temető eredeti sírszáma és kiterjedése egyelőre kérdéses; a véletlenszerűen megtalált sírok egymástól való viszonylag nagy távolsága és a szórványok szóródása alapján valószínű, hogy a területen nagyobb kiterjedésű, akár 50–100 körüli sírszámú temetővel számolhatunk. A folyamatos rablások miatt azonban elképzelhető, hogy ezek nagy része már részben vagy teljesen megsemmisült.

A Dédestapolcsányon feltárt négy sír önmagában nem alkalmas statisztikus következtetések levonására; a megfigyelt sajátosságok alapján azonban a lelőhely igen pontosan elhelyezhető a szkítakori Kárpát-medence sajátos kulturális viszonyai közt. A feltárt sírok mindegyike hamvasztásos rítusú; a lelőhely ezzel is jól

illeszkedik a térség korai szkítakori temetőinek sorába. A szkítakori Alföld-csoport temetkezési szokásainak változatosságát, regionális különbségeit a kutatás első sorban a népesség színes etnikai hátterével (BOTTYÁN 1955, 71; CHOCHOROWSKI 1998, 481; KEMENCZEI 2001, 16; PÁRDUZ 1973, 54–55; SZABÓ 1969, 77–84), illetve különböző kulturális hatásokkal (CHOCHOROWSKI 1985, 148) magyarázza. A csoportban a hamvasztásos sírok aránya általában alig több mint 40% (CHOCHOROWSKI 1985, 136); az északkeleti területeken (az Alföld északi peremvidékén és az Északi-középhegységben) azonban esetenként ennél jóval magasabb is lehet.³ Az egykorú Kustánfalva-csoportot szintén a hamvasztásos rítus dominanciája jellemzi. A dédestapolcsányi temetőben megfigyelt jelenségek: a hamvak koncentrált elhelyezése, illetve az urnák tálal való lefedése ugyanakkor meglehetősen ritkán tűnnek fel az Alföld-csoport sírjaiban (CHOCHOROWSKI 1985, 136).

A szórt hamvas rítus a középső vaskorban első sorban a Kustánfalva-csoport és a Felső-Tisza-vidék területén terjedt el, de megjelenik a Közép-Dnyeszter-vidék temetkezései között is (KEMENCZEI 2009, 29; POPOVICH 2006, 17, 30, risz. 49; SMIRNOVA 1998, 455). A szórt hamvas sírok mellékletei között gyakran fordulnak elő korai szkíta jellegű tárgytípusok,⁴ így feltételezhető, hogy a szokás az erdős sztyeppe vidékéről jutott

³ Ilyenek Abony (POLGÁR 2007), Alsótelekes (PATAY–B. KISS 2002), Cigánd–Csabahomok (VERES 2007, 43), Csanytelek–Újhalastó (GALÁNTA 1986), Érkávás/Cáuaş (NÉMETI 1982), Heves (SZABÓ 1969), Hortobágy–Árkus (KEMENCZEI 2009, 116), Kesznyéten–Szérűskert (HELLEBRANDT 1988), Mád (K. VÉGH–KEMENCZEI 1965), Mátraszele (PATAY 1962b), Meszes (LESZIH 1939), Miskolc–Botond utca (HELLEBRANDT 2001, 57), Muhi–Kocsmadomb (HELLEBRANDT 1997), Nyíregyháza–Közbécsőhid (KEMENCZEI 2009, 130), Nyíregyháza–Mandabokor, Ági telep (KEMENCZEI 2009, 131), Pereszlény/Presel’any nad Ipl’om (BALAŞA 1959), Polgár–Vargahalmi-dűlő (HAJDÚ–NAGY 1999), Sajószentpéter (HELLEBRANDT 2001, 54), Szentsimon–Kenderföldek (VERES 2007, 42), Szaniszló/Sanislău (NÉMETI 1982), Szirmabesenyő–Homokbánya (HELLEBRANDT 2001, 61), Taktaszada (HELLEBRANDT 2001, 58), Tiszavasvári–Dózsa-telep (KEMENCZEI 2009, 142) és Vámosmikola (LACZUS–PÁRDUZ 1969), temetői; valamint a tápiószzelei (PÁRDUZ 1966), hódmezővásárhely–kishomoki (GAZDAPUSZTAI 1968), békéscsaba–fényesi (PÁRDUZ 1943), orosháza–gyopárosi (JUHÁSZ 1976), eger–nagy-egedi (FODOR 2001) és hetényi/Chotín (DUŠEK 1966) lelőhelyek is. Alsótelekesen a szkítakori Kárpát-medencében egyedülállóan a feltárt 184 sírből 158 volt szórt hamvas, 6 urnás, a többi csontvázas; a hamvasztásos sírok aránya itt tehát közel 90% (PATAY–B. KISS 2002, 102).

⁴ A térségben a szórt hamvas rítus és a szkíta kultúrkörre jellemző keleti eredetű tárgyak (ékszerek és fegyverek) kapcsolatát mutatta ki Szabó János Győző is (SZABÓ 1969, 83).

el az Alföld-csoport területére (KEMENCZEI 2009, 29).⁵ Ez a temetkezési mód minden bizonnyal a szkítakori vezető réteggel is összefüggésbe hozható: az elithez köthető, illetve átlag feletti gazdagságú sírok szinte kivétel nélkül szórthamvas rítusúak (CHOCHOROWSKI 1985, 148; KEMENCZEI 2009, 29; SZABÓ 1969, 83).

Az urnás rítus a szkítakorban szintén az Alföld északkeleti részére és az Északi-középhegység vidékére jellemző; jelenlétét gyakran a Kustánfalva-csoport hatásának vélik (CHOCHOROWSKI 1985, 148; SZABÓ 1969, 83). Valószínűbb azonban, hogy ez a szokás a késő bronzkori, Gáva és Kyjatice hagyományú közösségek továbbélő elemeként értékelhető (KEMENCZEI 2009, 29). Hasonlóképp G. Smirnova a Közép-Dnyeszter-vidéki urnás temetkezéseket is a helyi őslakosság (Gáva–Holigrady- és Černoles-kultúrák) hagyományaihoz köti (SMIRNOVA 1998, 457).

Az urna behúzott peremű tállal való lefedése, illetve az urnás temetés mind a Piliny- (KEMENCZEI 1984, 14–15), mind a Kyjatice-kultúrák (KEMENCZEI 1970, 31; 1984, 42–43) temetőiben gyakran előfordul. A dédestapolcsányi 3. sírhoz hasonló, tállal fedett urnasírok a középső vaskorból több temetőből ismertek (DUŠEK 1957, obr. 4; 1966, Taf. 68; LESZIH 1939, 74; NAGY 1959, 123; NÉMETI 1982, Taf. 2; PÁRDUCZ 1954, pl. 29/4; SZABÓ 1969, 2. t. 4). Hasonlóképp, az 1. sírban megfigyelt urnás és szórthamvas rítus egy síron belüli, együttes alkalmazása is feltűnik az Vekerzug-kultúra számos lelőhelyén (pl. GALÁNTA 1985, 116; KEMENCZEI 2009, 29).

A 3. sír kőgyűrűje meglehetősen ritka jelenség. Kőalapozásos vagy kőpakolásos sírok az Alföld-csoportban ritkán és főként az Északi-középhegység területén fordulnak elő (CHOCHOROWSKI 1985, 136); a dédestapolcsányihoz hasonló kőgyűrű párhuzamai azonban eddig csak a vámosmikolai temetőből ismertek (LACZUS–PÁRDUCZ 1969; PÁRDUCZ 1969, 231). Kőgyűrűs sírok megjelennek már a késő bronzkorban is (FURMÁNEK 1977, Abb. 19; FURMÁNEK et al. 1999, Taf. 6); felmerülhet tehát a helyi, késő bronzkori hagyományként való értelmezés lehetősége

(PÁRDUCZ 1969, 232).⁶ Kőgyűrűs-halmos temetkezésekkel találkozhatunk a középső vaskori erdős sztyeppén (pl. MELJUKOVA 1989, risz. 6/52a, 54; SMIRNOVA 1998, risz. 9), az Altáj-hegységben (POLOSMAK 2001; BOKOVENKO 1995), a Kaukázusban (REINHOLD 2007), Havasalföldön (POPESCU–VULPE 1982) vagy a Hallstatt-kultúra dunántúli csoportjának egyes lelőhelyein is (MARÁZ 1979; HORVÁTH 1969). A Kárpát-medence szkítakori körárkos-halmos temetkezéseinek legutóbbi összefoglalásában ugyanakkor egyetlen kőgyűrűs sír sem szerepel (SCHOLTZ 2008); az Alföld temetőiből azonban több körárkos sír is ismert, melyek valószínűleg egykori halomsírok maradványai (GALÁNTA 1985, 120; SCHOLTZ 2008, 235). Így elképzelhető, hogy a körárkok a kőben szegény területeken talán az erdős sztyepei és északkelet-magyarországi halmos temetkezések kőgyűrűit helyettesítették (CSÁNYI 1980, 162; KEMENCZEI 2009, 29). A jelenség ez időszakban tehát általános, bronzkori gyökerű, de kultúrától független; egymástól gyakran nagy távolságra levő, kőben gazdag területeken bárhol feltűnhet. A szórthamvas rítus és a sírmellékletek figyelembevételével a dédestapolcsányi 3. sír leginkább az erdős sztyeppé vidékének egykorú temetkezéseivel állítható párhuzamba.

A szkítakori temetők rítusbeli változatosságának okai között felmerül a nemek (CHOCHOROWSKI 1985, 136; SZABÓ 1969, 82) illetve az életkor szerinti megkülönböztetés lehetősége is (KEMENCZEI 2009, 30; PATAY–B. KISS 2002, 102). A dédestapolcsányi temetőrészlet egységes hamvasztásos rítusával e feltevéseknek egyelőre ellentmondani látszik. A sírmellékletek jellege, összetétele és elhelyezkedése az Alföld-csoport temetkezéseinél szintén utalhat az elhunyt nemére, társadalmi és vagyoni helyzetére; ám az elkülönítés nem általános érvényű (KEMENCZEI 2009, 34). Ezt mutatják a dédestapolcsányi sírok mellékletei is, hiszen itt a női és a gyereksírok egyaránt tartalmaztak ékszereket (1, 2. sírok), eszközöket (1, 3, 4. sírok) és a lószerszámzat elemeit (1, 3, 4. sírok). E tekintetben egyelőre az urnás és a szórthamvas temetkezések között sincs különbség. Az alsótelekesi temetőben a helyi hagyományú elemek inkább a női, míg a keleti eredetű tárgy-típusok főként a férfi sírokban jelentkeznek (PATAY–B. KISS 2002, 132). A dédestapolcsányi temetőben – feltárt férfisírok hiányában – ez a megoszlás egyelőre nem vizsgálható, ám az egyetlen női temetkezés (1. sír) rítuselemei nem zárják ki a női temetkezések és

⁵ Felmerült, hogy az urnás és a szórthamvas rítus jelenléte a helyi, késő bronzkori alaplakosság szokásainak továbbélését tükrözi (PÁRDUCZ 1973, 54; CHOCHOROWSKI 1998, 481). A szórthamvas rítus jelen van ugyan a megelőző késő bronzkori kultúrák temetőiben (KEMENCZEI 1970; 1984), ám a középső vaskorinál jóval kisebb arányban; így valószínűbb az a feltevés (SZABÓ 1969, 81), hogy a szokás nagyarányú elterjedésért leginkább a keleti, erdős sztyepei eredetű népcsoportok megjelenése lehet felelős.

⁶ A 3. sírhoz hasonló ovális kőgyűrűk párhuzamait szintén a késő bronzkorban találjuk meg (CSÁNYI 1980, 162).

a konzervatívabb szokások kapcsolatát.⁷ Az Alföld-csoport észak-magyarországi, hegyvidéki régiójára jellemző, hogy a temetkezések a dédestapolcsányi 3. sírhoz hasonlóan csak bögréket, illetve kis csuprokat (vagy tálakat) tartalmaznak (KEMENCZEI 2001, 34). A mellékletek hamvakon történő elhelyezése, illetve a viseleti tárgyak hamvakkal való eltemetése a korszak hamvasztásos temetkezéseinek általános jellemvonása (HELLEBRANDT 2001, 23. kép; KEMENCZEI 2009, Abb. 4–7; STEGMANN-RAJTÁR 2009, Abb. 5; SZABÓ 1969, 20. ábra); e szokás a késő bronzkor óta szinte változatlan (KEMENCZEI 1984, 15). Talán korábbi hagyomány továbbélésének nyomaként értékelhető az állatsont-(étel-) melléklet adásának szokása is (1, 2. sírok). Ez az Alföld-csoport temetőiben meglehetősen ritka (HELLEBRANDT 1988, 118), ám mind a késő bronzkorban (SZABÓ 1969, 74; KEMENCZEI 1970, 31), mind a Mezőcsát-kultúra (PATEK 1968, 104; SZABÓ 1969, 75) és a sztyeppe-vidék preszkíta, illetve Erdély korai szkíta korú síregyütteseinek között (KEMENCZEI 1988, 96) gyakran előfordul.

SÍRLELETEK

KERÁMIA

Urna formájú edények

A dédestapolcsányi 1. és 2. sírokban talált, kézzel formált urnák (2. t. 8, 5. t. 2) a szkítakori kerámia jellegzetes bikónikus, öblös testű, nagyméretű edényei közé sorolhatók (BOTTYÁN 1955, 22; CHOCHOROWSKI 1985, 39; KEMENCZEI 2009, 96). Ez a helyi, késő bronzkori eredetű típus (BOTTYÁN 1955, 30; CHOCHOROWSKI 1985, 42; KEMENCZEI 2009, 96) a korszakban széles elterjedést mutat: az Alföld-csoport mellett jelen van a Csombord-, Kustánfalva-, Ferigile- és nyugat-podóliai csoportok, a Mezőcsát- és Basarabi-kultúrák, valamint a géto-dák és az északkelet-bulgáriai trák műveltség edénművességében is (CHOCHOROWSKI 1985, 42; SMIRNOVA 1968, risz. 5.). A rozvágyi (HUNYADY 1942, Taf. 4/10, 20) és kistokaji (HELLEBRANDT 1999, tabs. 71–72) kelta temetőkben előforduló darabok alapján a hasonló, kézzel formált urnák használata a Kr. e. 3–2. századig nyomon követhető (KEMENCZEI 2009, 96).

A dédestapolcsányi urnák e típuson belül is archaikusabb jegyeket mutatnak: az alacsony, erősen ívelt, öblös forma (2. sír, 5. t. 2), a nyak alatt körbefutó kan-

nelúrák és a vállon levő második bütyöksor (1. sír, 2. t. 8) alapján ezek a példányok a szkítakori bikónikus, urnaformájú edények legkorábbi darabjai közé sorolhatók.

A 2. sírban megjelenő változathoz hasonló, de díszítetlen darabok ismertek az Alföld-csoport több lelőhelyéről (BOTTYÁN 1955, 32. t. 1; GAZDAPUSZTAI 1968, Taf. 1/6, Taf. 2. t.; KEMENCZEI 2009, Taf. 38/11, 59/9, 117/1; PÁRDUZ 1943, 11. t. 19, 13. t. 23; 1966, tabs. 24/16, 27/12, 29/7, 57/10, 23; SZABÓ 1969, 8. t.),⁸ Délnyugat-Szlovákiából (STEGMANN-RAJTÁR 2009, obr. 10/1) és a keleti Hallstatt-kultúra területéről (DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 37/26, 93/5; LENGYEL 1959, 33. t. 12, 40. t. 5); a típus feltűnik a Közép-Dnyeszter (MEIJUKOVA 1989, risz. 20/38) és a Kaukázus vidékén is (REINHOLD 2007, Taf. 320/5, 17). A 2. sír urnájához leginkább hasonló, bütyökdíszes hasvonalú változat előfordul az Alföld-csoport területén (KEMENCZEI 2000, 7. t. 16; 2009, 5, Taf. 80/15; NÉMETI 1982, Taf. 16/20; PÁRDUZ 1954, pl. 27/4; 1966, tab. 26/4, 58/16), Kárpátalján (POPOVICH 1999, tab. 2/2), Délnyugat-Szlovákiában (BENADIK 1983, Taf. 2/10; DUŠEK 1966, Taf. 12/16, 36/1), illetve a kelet-szlavóniai Dálya/Dalj kora vaskori temetőjében (METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 67/4) is; a legkésőbbi példányok Erdély La Tène B2–C1 korú temetkezéseiből ismertek (NÉMETI 2009, tabs. 12/5, 25/5).

Ez az öblös, bikónikus, esetenként bütykökkel díszített urnaforma már a preszkíta időszak lelőhelyein (KEMENCZEI 1988, Taf. 3/4, 5/1; PATEK 1990, 6. t. 6), illetve a pre-Kustánfalva-horizontban (Kr. e. 8. század–7. század első fele) is megjelenik (POPOVICH 1997, tab. 1).

Az 1. sírban talált változathoz hasonló, hasán és vállán bütyökdíszes, bikónikus urnatípus felbukkan többek közt a Csombord-csoport (MARINESCU 1984, Taf. 4/2, 6/B1) és Nyugat-Podólia területén (SMIRNOVA 1993, risz. 6), valamint Kiskőszeg/Batina kora vaskori temetőjében (METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 3/1) is. Több példány került elő a Hallstatt kultúra területén: egy igen hasonló, bütyökdíszes darab Érsekújvár/Nové Zámky Ha C1b korú sírjában (STEGMANN-RAJTÁR 2009, 86, obr. 9/1); bütyökdíszes, kannelurás vállú urna Pécs–Jakabhegy (METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 125/10), illetve Szomolány/Smolenice–Molpír lelőhelyein (DUŠEK–DUŠEK 1995,

⁷ Ezt a lehetőséget korábban Szabó János Győző is felvetette, ám ő a csontvázas rítust vélte konzervatív (a Mezőcsát-kultúra szokásaiban gyökerező) elemnek (SZABÓ 1969, 82).

⁸ A példák jól mutatják, hogy ez az öblös-bikónikus, kihajló peremű urnaforma a szkítakorból jóval ritkább, mint az éles hastörésű, keskenyebb ún. Villanova-urna, mely az Alföld-csoport szinte minden urnás temetkezésében előfordul.

Taf. 26/5). Az egyetlen szkítakorra keltezhető, kannelúrák nyakú urna Csanytelek–Újhalastóról ismert (KEMENCZEI 2007, Taf. 4).⁹

Kannelúrák vállú, hasonló edények már a Mezőcsát-kultúra temetkezéseiben is előfordulnak (KEMENCZEI 1988, Abb. 2/4, 3/8; PATEK 1968, Taf. 1/1–2, 5). A korai vaskorba sorolható a dédestapolcsányi 1. sír urnájának legpontosabb párhuzama, a Gesztely–Hernádkak–Nagyparton előkerült, kontextus nélküli edény is; ennek korát az ásató a Kr. e. 8–7. századra teszi (HELLEBRANDT 2005, 20, 11. kép).

A vállon körbefutó árkolások, az edény hasán és vállán elhelyezett bütykök, valamint a bikónikus, öblös urnaforma egyaránt késő bronzkori gyökerű elemek (KEMENCZEI 1970, 1. t.; 1984, Taf. 69–93; PRZYBYLA 2009, figs. 22–26); szórványosan a kora vaskorban is továbbélnek, a szkítakori Alföld-csoport edényművességében azonban már egyáltalán nincsenek jelen.

Az 1. sír urnáját párhuzamai a kora és középső vaskor határára, a Kr. e. 7. századra, legkésőbb a Kr. e. 6. század első felére kelteznek.¹⁰ Kialakításában, díszítésében késő bronzkori hagyományok tükröződnek, de összességében mind azoktól, mind a Mezőcsát-kultúrában megjelenő változatoktól eltérő típust képvisel. Ez az edény a gesztelyi urnával együtt egy olyan, ritka típust alkot, ami a Kyjatice- és Gáva-kultúrák tradícióin alapszik, mely a preszkíta kerámiaművesség hatásától mentesen, a kora és középső vaskor határára, a szkíta jellegű művelődés Kárpát-medencei megjelenésével alakul ki, majd az új kultúra térhódításával el is tűnik.

A 2. sír urnája legpontosabb párhuzamai (Gyöngyös, Szenc/Senec,¹¹ Szentés–Vekerzug) alapján valamivel későbbi, de szintén a Kárpát-medencei szkítakori idősebb horizontjához tartozik; készítése a Kr. e. 6. századra tehető. A Vekerzug-kultúra korai időszakára jellemző, ám a korszak nagyméretű, bikónikus urnáinál jóval ritkábban előforduló változatot képvisel.

⁹ Esetleg ide sorolható a Salgótarján, Ipari-park II. lelőhelyen előkerült bütykös, kannelúrák díszítésű urnatöredék is (VADAY 2003, 34, 2. kép 4), mely talán a dédestapolcsányi urna egyetlen pontos szkítakori párhuzama; a közlés azonban nem teszi lehetővé a pontos besorolást.

¹⁰ Leginkább talán a Metzner-Nebelsick-féle III.b és IV. kerámia-horizontok edénytípusaival rokonítható, melyek használata a Ha C1–D1 fázis közti időszakot öleli fel (METZNER-NEBELSICK 2002, 167–179).

¹¹ Az előkerült 13 sírt Bohuslav Chropovský a Kr. e. 5–4. századra keltezi (CHROPOVSKÝ 1962, 142), ez azonban túlságosan fiatalnak tűnik: a korongolt kerámia teljes hiánya alapján a temető használatának ideje valószínűleg legkésőbb a Kr. e. 6. század első felére tehető.

Tálak

Az 1. sír urnáját borító, kézzel formált,¹² díszítetlen, behúzott peremű tál (2. t. 7) a szkítakori Kárpát-medence temetőinek egyik leggyakoribb edénytípusa; egy a késő bronzkorban széles körben elterjedt forma továbbélésének tekinthető (KEMENCZEI 2009, 97). Közép- és Délkelet-Európában a Ha A időszaktól kezdve általános (BOTTYÁN 1955, 20; CHOCHOROWSKI 1985, 32), de megtalálható a kora- és középső vaskori erdős sztyeppe (pl. SMIRNOVA 1968, risz. 2), füves sztyeppe (MEJUKOVA 1989, risz. 3/7, 17/30, 91/46), Krím-félszigeti (MEJUKOVA 1989, risz. 56/11) és kaukázusi (pl. REINHOLD 2007, Taf. 445/28) lelőhelyek anyagában, valamint a Nyugat- és Közép-Balkánon is (BENAC 1987, sl. 12/7, 10). A kézzel formált, behúzott peremű tálak használata más, jellegzetesen szkítakori fazekasárúkkal együtt a kelta hódítást követően is tovább él (MARÁZ 1982, 100–101); a típus – gyakran gyors- vagy utánkorongolt változatban – a La Tène kultúra számos lelőhelyén megjelenik (TANKÓ 2010, 323).

Az 1. sírban talált ferde kannelúrák, valamint belső kannelúrák tál-töredékeiről (2. t. 12–13) nem dönthető el, hogy a sírkészlet részeként, vagy csupán a megmozgatott földdel kerültek-e a mellékletek közé. Mindkét típus elsősorban a késő bronzkorra jellemző (KEMENCZEI 1984, 68); jóval ritkábban, de változatlan formában a kora- és középső vaskor folyamán is (pl. PÁRDUCZ 1954, pl. 26/3) használatban maradtak (KEMENCZEI 2009, 97). Belsejükben geometrikus kannelúrával díszített tálak ismertek a Gáva-kultúra területéről (KEMENCZEI 1984, Taf. 137/1, 20; D. MATUZ 1999, 21. kép 9), de szkítakori anyagokból is (GALÁNTA 1981, 11. kép 1; STEGMANN-RAJTÁR 2009, obr. 6/9; VULPE 1967, pl. 3/3, 5/1, 2); így e töredékek keltezése nem pontosítható.

Csészék

A 3. sír lapított testű, vállán sűrű, függőleges árkolásokkal díszített szalagfüles csészéje (7. t. 1) a temető legtöbb edényéhez hasonlóan markáns archaikus vonásokat mutat. A típus a középső vaskor elején mind a Balkánon, mind a Kárpát-medence északkeleti részén népszerű; helyi, késő bronzkori előzményei az Északi-középhegység régiójában is megtalálhatók. Hasonló csészék ismertek a délnyugat-szlovákiai (Kisalföld-) és az Alföld-csoport leletanyagából díszí-

¹² A Kr. e. 6. század második felétől korongolt változata is megjelenik az Alföld-csoport anyagában, de ezek aránya alig haladja meg a 10%-ot (CHOCHOROWSKI 1985a, 32).

tetlen (DUŠEK 1966, Taf. 9/14; KEMENCZEI 2009, Taf. 158/1; PÁRDUZ 1954, pl. 26/6; 1966, tab. 41/5; SZABÓ 1969, 6. t. 3;), bütyökdiszes (pl. KEMENCZEI 2009, Taf. 167/1); illetve ansa cornuta-s változatban (PÁRDUZ 1966, tab. 33/8; KEMENCZEI 2007, Abb. 2–3). A dédestapolcsányi csésze szorosabb formai párhuzamai azonban mégis késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyeken (Kyjatice kultúra: KEMENCZEI 1984, Taf. 81/4; 1988, Taf. 17/15, 19, 21) és a preszkíta időszakban (PATEK 1990, 10. t. 1) bukkannak fel. Nagyon hasonló díszítésű csészek ismertek a középső vaskori Balkánról Ferigile (VULPE 1967, pl. 7/1, 3–4, 6–7), Bosut (BENAC 1987, sl. 32/1) vagy Nin lelőhelyeiről (BENAC 1987, sl. 35/7), illetve szomolányi/Smolenice–Molpír erődtett telepről (DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 110/11). A dédestapolcsányi 3. sír szalagfüles csészéjének legpontosabb párhuzamát azonban a Kustánfalva-csoport kisgejőci/Mali Heivtsi településének anyagában találjuk meg (POPOVICH 2006, risz. 2/1).

Szintén a 3. sírból került elő egy élesen profilált csésze, bögre vagy tál töredéke is (7. t. 2). Hasonló darabok a késő bronzkorból (KEMENCZEI 1970; 1984), valamint a kora (pl. GALLUS–HORVÁTH 1939, pl. 34/10) és középső vaskorból (pl. PATAY–B. KISS 2002, 26. ábra 2–3) egyaránt ismertek; így e darab pontosabb keltezése, illetve a temetkezéshez való viszonyának meghatározása nem lehetséges.

Késő bronzkori jelleget mutat az 1. sírban talált bikónikus, erősen profilált vállú edénytöredék is (2. t. 9). Ez a vállkiképzés a Piliny-, Kyjatice- és a Gáva-kultúrák urna-, csésze- és mély tálformáin tűnik fel; általában ferde vagy függőleges kannelúra díszíti (lásd: KEMENCZEI 1984; PRZYBYLA 2009). Továbbélése a Hallstatt-kultúrában megfigyelhető (pl. DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 114/10, 48/5; PATEK 1986, Taf. 7/A4), ám az Alföld-csoport területén jobbra hiányzik.¹³ A dédestapolcsányi edényhez hasonló, de gömbölyded testű füles bögre került elő Ároktó–Dongóhalom egyik Ha C korú sírjából (KEMENCZEI 1988, Taf. 3/2).

*Hordó alakú edény*¹⁴

A 2. sírban urnaként szolgáló, kézzel formált, hordó alakú, bütyökdiszes edény (5. t. 1) a behúzott peremű

tálak mellett a szkítakori temetkezések másik leggyakoribb – általában urnaként használt (KEMENCZEI 2009, 96) – edénytípusába sorolható. A helyi, késő bronzkori hagyományok továbbélését jelző forma (KEMENCZEI 2009, 97) az Alföld-csoport jellegzetessége, de megjelenik az egykorú nyugat-podóliai leletanyagban is (BOTTYÁN 1955, 33); elterjedésében a Kustánfalva-csoport hatása feltételezhető (BOTTYÁN 1955, 41; GAZDAPUSZTAI 1968, 52; SZABÓ 1969, 83). A típus szkítakori párhuzamai megtalálhatók a keleti Hallstatt- és Basarabi-kultúrák, valamint a Kustánfalva- és Ferigile-csoportok leletanyagában is (CHOCHOROWSKI 1985, 38). Főként a Felső-Tisza-vidéken és Kárpátalján elterjedt, de nagy számban került elő Hetény/Chotín (DUŠEK 1966, Taf. 1–61), Hódmezővásárhely–Kishomok és Heves anyagában is (SZABÓ 1969, 83). A Duna–Tisza-köze nyugati területein és a hegyvidék leletanyagában ritkán tűnik fel (KEMENCZEI 2009, 96).

Az Alföld-csoport területén a legkorábbi bütyökdiszes példányok Nyíregyháza–Közvágóhíd (KEMENCZEI 2009, Taf. 49/1) és Ónod (KEMENCZEI 2009, Taf. 57/8) temetőiből ismertek. A legkésőbbi darabokat a perem alatt ívelt, ujjbenyomkodásos borda díszíti; ilyen edény a muhi-kocsmadombi temető Kr. e. 4. századra datált sírjából került elő (KEMENCZEI 2009, 97, Taf. 43/7). A dédestapolcsányi 2. sír urnájának legközelebbi formai párhuzamait a Kyjatice- (KEMENCZEI 1970, 15. t. 20, 19. t. 8) és Mezőcsát-kultúrákban (PATEK 1990, 23. t. 3), valamint Érsekújvár/Nové Zámky egy Ha C1b korú sírjában (STEGMANN–RAJTÁR 2009, 86, obr. 14/5) találjuk meg. Igen hasonló darabok előfordulnak az Alföld-csoport (DUŠEK 1966, Taf. 1/19, 25/12, 32/4; KEMENCZEI 2009, Taf. 126/8; PATAY 1955, 18. t. 11; PÁRDUZ 1966, tabs. 35/4, 36/2, 5, 71/1) és a keleti Hallstatt-kultúra (DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 103/12) területén is. Párhuzamai alapján a dédestapolcsányi hordó alakú edény készítése a Kr. e. 7. század első fele és a Kr. e. 6. század vége közé tehető.

ÉKSZEREK ÉS VISELETI TÁRGYAK

Pityké, gombok

Az 1. sír füles, gömbszelet alakú bronz lemezpitykéi (3. t. 16–17) ruha, vagy más viseleti elem felvarrott díszeként szolgálhattak. A rézkortól folyamatosan jelen lévő típus (V. SZABÓ 1997, 66) a középső- és késő bronzkorban válik igazán népszerűvé, de gyakori melléklet a preszkíta időszak női sírjaiban (pl. KEMENCZEI 2005, Taf. 1/E2–4, 5/A2–4, 6/B1–2, E1–2; PATEK 1990, 4. t. 6–7, 7. t. 7–17, 19–20, 8. t. 14–16, 12. t. 8–9,

¹³ Az Alföld-csoport lelőhelyein ezt a formát a Hallstatt-kultúra edényformái (pl. ansa cornuta-s csészek), néha korongolt, perem fölé húzott fülű csészek (KEMENCZEI 2009, Taf. 124/10) képviselik.

¹⁴ A típus több néven is ismert: a 'hordó' mellett virágcserep (BOTTYÁN 1955, 30; GAZDAPUSZTAI 1968, 45, 52; SZABÓ 1969, 83), tojás (CHOCHOROWSKI 1985a, 36; GAZDAPUSZTAI 1968, 45, 52) vödör (KEMENCZEI 2009, 96), illetve zsák (NÉMETH 1982, 119) alakú edényként is említi.

23. t. 6–7) és a Balkán kora vaskori temetkezéseiben is (pl. METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 51/7, 62/14–15, 72/7, 99/19). A szkítakorban megjelenő, hasonló pitykék általában két függesztfüllel vagy a felvarrásra szolgáló lyukakkal rendelkeznek, illetve jóval nagyobb méretűek (pl. FETTICH 1928, 3. t.; GALLUS–HORVÁTH 1939, pl. 67/7, 13–14, 68/4; KEMENCZEI 2009, Taf. 52/3, 147/14; PÁRDUZ 1952, pl. 44–53; 1958, 9. t. 3–6; illetve BENADIK 1983, Taf. 1/11; DUŠEK 1966, Taf. 59/27–28; MARINESCU 1984, Taf. 12/4); inkább lószerszámdíszként értelmezhetők. A dédestapolcsányi 1. sír bronzpitykéinek hátoldalán két apró, párhuzamos borda fut; hasonló darabok Velem–Szentvidről (MISKE 1907, 36. t. 39) és Füzesabony–Kettőshalom 23, preszkíta korú sírjából (PÁTEK 1990, 7. t. 8) kerültek közlésre. Ezek alapján a típus feltűnése a temetkezés konzervatív jellegét erősíti.

Jóval ritkább változatot képvisel a szintén az 1. sírból előkerült apró, nagyfülű bronzgomb (3. t. 15), mely szíjbújtató lehetett. A típus elsőként valószínűleg a Balkán Ha B3–D1 korú lelőhelyein jelenik meg (BENAC 1987, sl. 20/4; METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 38/1, 63/15, 99/9, 13); talán ebből a régióból jut el Délnyugat-Szlovákiába (DUŠEK 1966, Taf. 5/18–19) és az Északi-középhegységbe, sőt, akár a füves sztyepére is (MELJUKOVA 1989, risz. 67/18). A dédestapolcsányi példány legjobb párhuzama a százhalombattai 117, Ha C2–D1 korú tumulusból ismert (HOLPORT 1986, 97, tab. 7/7–8).

Spirálcsovecskék

Az 1. sír bronz spirálcsovecskéi (3. t. 2–5) is a korai bronzkortól használt, a késő bronzkorban általánosan elterjedt tárgytypust képviselnek (KEMENCZEI 1984, Taf. 6–182; PÁTEK 1964, Taf. 55–72), melynek népszerűsége a kora vaskorban is megmarad (pl. KEMENCZEI 2005, Taf. 10/A 6–7, 24/7–14, 38/31–32; METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 6/16, 28/14–16, 38/15, 94/11–14; PÁTEK 1993, Abb. 28/11). Ritkábban, de megjelenik szkítakori sírok mellékleteként (BENDE 2003, 3. kép 5, 8. kép 8; MARINESCU 1984, Abb. 4/5e; PATAY–B. KISS 2002, 98, 22. ábra 1; PÁRDUZ 1954, pl. 23/4; 1955, pl. 1/4, 2/9–14; 1966, tab. 22/18–23; ROSKA 1913, 6. kép 17–19; VASILIEV 1980, pl. 18/11), valamint a Hallstatt-kultúra lelőhelyein is (pl. LENGUEL 1959, 47. t. 13; PÁTEK 1993, Abb. 83/10–11). A dédestapolcsányi, háromszög átmetszetű drótból hajlított darabok legjobb párhuzamai a közép-szerbiai Rudovciról ismertek (BENAC 1987, sl. 55/5–8), ahol többek közt Füzesabony típusú zabla-oldaltaggal együtt kerültek elő; eszerint a leletegyüttes a Kr. e. 8–7. századra kel-

tezhető (KEMENCZEI 2005, 101). E párhuzam alapján a dédestapolcsányi darabok készítése talán a Ha C időszakra tehető.

A spirálcsovecskéket a pitykékhöz hasonlóan ruhára varrva vagy nyakláncként viselhették (V. SZABÓ 1997, 65).¹⁵ Az alsótelekesi temetőben hasonló spirálcsovecskék nyaklánc részeként kerültek elő (PATAY–B. KISS 2002, 123), így a dédestapolcsányi darabok esetében is ez az értelmezés tűnik kézenfekvőnek.

Tűk

Az 1. sírban talált kúpos fejű bronztűk (3. t. 19–20) szintén késő bronzkori gyökerűek. A típus Közép-Európában az urnamezős kultúra idősebb fázisában (Ha A) jelenik meg, és a Hallstatt-kultúra idején is divatban marad (ŘÍHOVSKÝ 1983, 24); a késő bronzkorban néhány bekarcolt díszű példány is feltűnik (PÁTEK 1964, Taf. 55/2; KALICZ-SCHREIBER et al. 2010, Taf. 12/1; KEMENCZEI 1984, Taf. 16/21). Ha szórványosan is, de hasonló darabokkal a középső vaskorban is számolhatunk Nyugat-Szlovákia (DUŠEK 1966, Taf. 4/3; DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 20/23), Kárpátalja, Nyugat-Podólia lelőhelyein és a Közép-Dnyeszter-vidék kurgánjaiban is (PATAY–B. KISS 2002, 122). A dédestapolcsányi tűk legjobb párhuzamai a közép-boszniai Nević Polje-ről (Kr. e. 6. sz. első fele; BENAC 1987, sl. 52/17) és Alsótelekesről ismertek (PATAY–B. KISS 2002, 13. ábra 3, 21. ábra 16).¹⁶ Keltezésük meglehetősen bizonytalan; használatuk legkésőbbi idejét valószínűleg a Ha D1 időszakban határozhatjuk meg. A típus jelenléte egy olyan archaikus viseleti módot sejtet (PATAY–B. KISS 2002, 122), melynek szkítakori továbbélése, úgy tűnik, elsősorban az Északi-középhegység régiójához köthető.

Karperecek

A díszített vagy díszítetlen bronz- és vaskarperecek a szkítakor népszerű ékszer típusai. A 2. sír 3. melléklete (4. t. 3) a félkör átmetszetű, nyitott, végein keresztirányú rovátkolással vagy bordázással díszített bronzkarperecek közé tartozik. Ez a típus a Kr. e. 7. sz. második felében a délkelet-alpi és közép-Duna-vidéki hallstatti területeken megjelenő új ékszergarnitúrához köthető; használatának ideje a Ha C2–D1 időszakra

¹⁵ A bronz spirálcsovecskék bronzkori viseleti módjára vonatkozólag lásd: KOVÁCS 1977, 65; SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985.

¹⁶ Az alsótelekesi temetőben a tűk száma a korszak más lelőhelyeihez képest kiemelkedően magas volt: összesen 17 db bronz- és 65 db vastű került elő a feltárt sírokból (PATAY 1961, 41; 1962a, 17; PATAY–B. KISS 2002, 120).

(KEMENCZEI 2009, 84), illetve a Kr. e. 6–3. századra tehető (CHOCHOROWSKI 1985, 57).

A típus díszítetlen példányai a késő bronzkorban (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 145/1970–71) és a kora vaskorban is előfordulnak (pl. KEMENCZEI 2005, Taf. 24/20–22, 25/23–24, 29/43–47, Taf. 30; PATEK 1990, 3. t. 4–5); ezért a hasonló, szkítakori daraboknál (pl. CSALOG–KISFALUDI 1985, Abb. 3/6, 5/11, 19; KEMENCZEI 2009, Taf. 19/1; PÁRDU CZ 1954, pl. 9/13, 19–20, 19/4–5, 22/9, 25/9, 27/1–2, 29/5–6; 1966, tab. 44/13; ROSKA 1913, 6. kép 6) felmerül a helyi előzmények továbbélésének lehetősége (PATAY–B. KISS 2002, 118), míg a hallstatti hatást az új díszítésmódok megjelenése jelezheti. A dédestapolcsányi darab legjobb párhuzamai Hetényből/Chotín (DUŠEK 1966, Taf. 18/12), Muhi–Kocsmadombról (CHOCHOROWSKI 1985, Abb. 11/1) és Szentés–Vekerzugról (PÁRDU CZ 1954, pl. 14/4, 15/4) ismertek.¹⁷ Párhuzamai alapján ez az ékszertípus legkorábban a Kr. e. 7. század első felére datálható, de ebben az esetben a Kr. e. 6. századra való keltezés valószínűbbnek tűnik.

A 2. sírból előkerültek egy díszítetlen lemezkarperec töredékei is (4. t. 7). A típus megjelenése szintén korábbi szokások továbbélését tükrözi; számos hasonló darab ismert preszkíta időszakba sorolt (KEMENCZEI 2009, 85), illetve szkítakori lelőhelyekről is (DUŠEK 1966, Taf. 13/24; DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 101/3, 119/3, 126/7; PÁRDU CZ 1954, pl. 15/2; 1966, tab. 18/11–14).

Az 1. sír egymásra hajló végű, kerek vaskarperece (3. t. 27) is helyi, kora vaskori előzményeket (pl. D. MATUZ 2000, 7. kép 9) tükröz (KEMENCZEI 2009, 85; PATAY–B. KISS 2002, 118). Középső vaskori párhuzamai Alsótelekesről (PATAY–B. KISS 2002, 118, 20. ábra 3, 7) és Tiszavasvári–Csárdapatról (KEMENCZEI 2009, 115. t. 3, 117. t. 6) ismertek.

Hajkarika

A 2. sírban talált kúpos végű hajkarika (4. t. 6); (CHOCHOROWSKI 1985, 61; MARINESCU 1984, 34; VASILIEV 1980, 167) vagy karperec (KEMENCZEI 2009, 85; PATAY 1961, 42; PETRENKO 1978, 126) erősen töredékes. A Csombord-csoport csontvázas sírjaiban, viseleti helyzetben előkerült darabok alapján e tárgyaknak legalább egy részét biztosan hajba vagy fejedőbe tűzött ékszerként viselhették (MARINESCU 1984, Taf. 2/A, Taf. 4, Taf. 8). Az Alföld-csoport területéről kevés példány ismert (KEMENCZEI 2009, Taf. 66/9, 121/9; PATAY 1955, 16. t. 10; 1961, 6. t. 10; PÁRDU CZ

1965, tab. 22/2–3; 1966, tab. 64/11–12), ám Erdély egykorú temetkezéseiben gyakori és jellemző lelet (CHOCHOROWSKI 1985, 61). Itt már a Kr. e. 7. század második felében megjelenik (MARINESCU 1984, 34) és előfordul igen korai temetőkben is (MARINESCU 1984, Abb. 2/A1, 3/8, 4/4, 8/A2, B1, 11/7; ROSKA 1913, 2. kép 2, 6. kép 2, 16, 20; VASILIEV 1972, Taf. 5/1, 6/1–2, 7/6, 9/1–2). V. Vasiliev a hajkarikák pontus-erdélyi („pontisch-siebenbürgisch”) típusába sorolja ezeket, és keleti szkíta (füves sztyeppe) eredetűnek véli (VASILIEV 1980, 81); ám nem zárható ki a helyi eredet (MARINESCU 1984, 34) és a Kelet felé irányuló hatás lehetősége sem (PETRENKO 1978, 126). J. Chochorowski a típus elterjedését szintén a Kr. e. 7–6. századra, a Vekerzug-kultúra területén előkerülő darabokat legkésőbb a Kr. e. 6. századra keltezi (CHOCHOROWSKI 1985, 64); ezt az erdős sztyeppe példák is alátámasztani látszanak (MEJUKOVA 1989, risz. 41). A dédestapolcsányi bronz hajkarika készítése tehát a Kr. e. 7. század második fele–Kr. e. 6. század vége közti időszakra tehető; ebbe a régióba erdős sztyeppe vagy erdélyi hatás, illetve kapcsolatok folytán kerülhetett.

Csontlapocska

Az 1. sír átfúrt, lekerekített téglalap alakú kis csontlapjának párhuzamai (3. t. 21) Alsótelekesről (PATAY 1961, 7. t. 26–27; PATAY–B. KISS 2002, 8. ábra 1) és Szentés–Vekerzugról (CSALLÁNY–PÁRDU CZ 1945, 88) ismertek. Talán amulett vagy nyaklánc része lehetett.

Trapéz alakú vaslemez

A 2. sír trapéz alakú, domború vaslemezéhez (4. t. 8) hasonlók Szentés–Vekerzug 61. sírjából ismertek; ezeket az ásató csüngőként értelmezi (PÁRDU CZ 1954, 35, pl. 18/4–13).

LÓSZERSZÁMZAT

Szíjelosztók

Az 1. sír legérdekesebb melléklete a csillag alakú, kúpos, koncentrikus körökkel díszített, bújtatófüles bronz szíjelosztó (3. t. 1). Hasonló darabok ismertek az Alföld-csoport területéről (PÁRDU CZ 1965, 179, tab. 22/4–6, 23/1–2), a Hallstatt- (MARINESCU 1984, 77; MITHAY 1980, 65, 9, 11. ábrák) és a Lausitz-kultúrából (KEMENCZEI 2002, Abb. 17/4), valamint az Al-Duna vidékéről (METZNER-NEBELSICK 2002, 326). A típus legtöbb lelőhelye Erdélyben található (MARINESCU 1984, 77, tab. 5/7, 9/5; PÁRDU CZ 1965, 179, tab. 8/3). Két változat különíthető el: a díszítetlen, középen lyukas, és a koncentrikus körökkel díszített, kúpos.

¹⁷ Igen hasonló vaskarperec ismert Halimba Ha C korú temetőjéből (LENGYEL 1959, 43. t. 1).

Utóbbiba sorolhatók a dédestapolcsányi mellett az ártándi, budatelkei/Budești-Finațe és vaszari darabok is.

Metzner-Nebelsick nem tartja lehetségesnek a típus pontos datálását (METZNER-NEBELSICK 2002, 326); Párducz Mihály a korai szkítakorra helyezi készítésük idejét (PÁRDU CZ 1965, 179). Marinescu szerint a típus kialakulása Erdély területére tehető; a Kr. e. 7–6. században terjedhetett el. A vaszari darabot Kemenczei Tibor a Ha C időszakra (KEMENCZEI 2009, 54), az alsókubinit a Kr. e. 7. századra keltezi (KEMENCZEI 2002, 75); ez alapján, Marinescu és Párducz véleményével összhangban a dédestapolcsányi csillag alakú szíjelosztó a Kr. e. 7. század második, esetleg a Kr. e. 6. század első felére, tehát a Ha C2–D1 fázis váltása körüli évtizedekre keltezhető.

Teljesen eltérő típusú, kör alakú, négykarikás bronz szíjelosztó került elő a 4. sírből (8. t. 1). Maga a típus négy-, hat-, ritkábban ötkarikás változatban az Alföld-csoport számos temetkezéséből ismert (BOTTYÁN 1955, 3. t. 18; CSALOG–KISFALUDI 1985, Abb. 2/23; HELLEBRANDT 1988, 6. kép 6; 2001, Kat. 126; KEMENCZEI 2009, 54, Taf. 7/1, 130/3; PÁRDU CZ 1954, pl. 17/13). Megtalálható Erdély egykorú anyagaiban (KEMENCZEI 2002, Abb. 20/8; VASILIEV 1972, Taf. 10/1; 1980, pl. 16/18; VULPE 1990, Taf. 42/B), de szórványosan feltűnik a Havasalföld területén (BANDRIVSKIJ 2005, risz. 1), Északkelet-Szlovéniában és a késő-Lausitz-kultúra területén is (KEMENCZEI 2009, 54). Bandrivskij az általa podóliai-kárpáti típusúnak nevezett szíjelosztók megjelenését a Ha C2 időszakra teszi (BANDRIVSKIJ 2005, 93). Kemenczei Tibor szintén a kora vaskor végét tartja kialakulásuk idejének (KEMENCZEI 2009, 54), ezzel szemben Václav Furmánek a hasonló szlovákiai leleteket a fiatal urnamezős időszakra keltezi (FURMÁNEK 1980, 45). Használatuk vége a Kr. e. 5. század elejére tehető (KEMENCZEI 2009, 54). A típus tehát meglehetősen tág időhatárok közé helyezhető; széles körben elterjedt változatait a nyugat-podóliai, erdélyi, alföldi és felvidéki szkítakori csoportok hosszú ideig használják.

Bronz- és vaskarikák

Rombusz átmetszetű, zárt, kerek bronz- és vaskarikák (3. t. 25–26) ismertek késő bronzkori lelőhelyekről is (pl. PATEK 1964, Taf. 27/16–20); ezeket a kutatók egy része a karperecek közé sorolja (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 170–171). Nagyobb számban kerültek elő a Hallstatt-kultúra lelőhelyein (pl. BENADI K 1983, obr. 55/12; DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 73–126; PATEK 1993, Abb. 83/20–21). A százhalombattai 117, Ha C2–D1 korú tumulusban pedig a dédestapolcsányi 3. sír 5.

számú vaskarikájával megegyező díszítésű darab is felszínre került (HOLPORT 1986, 97, tab. 7/1).

A kör vagy lekerekített négyszögletes átmetszetű, zárt, kerek vaskarikák (3. t. 24, 28; 4. t. 4, 7. t. 4–5, 10–11) kora vaskori temetkezésekben is megjelennek (pl. KEMENCZEI 2005, Taf. 38/27–29; PATEK 1993, Abb. 30/2, 10–11), majd a középső vaskori sírok mellékleteiként válnak viszonylag gyakorivá. Megtalálhatók mind a dunántúli Hallstatt-kultúra, mind a Tisza-vidék szkítakori lelőhelyein (pl. HELLEBRANDT 2007, 8. kép 17; HORVÁTH 1969, 8–9. kép, 17. kép 5–7, 25. kép; KEMENCZEI 2009, Taf. 120/2; LENGYEL 1959, 31–41. t.; PÁRDU CZ 1954, pl. 3/4, 15/8, 18/15; 1952, 44. t. 5–6). Hasonló a lapos, téglalap átmetszetű karikák (7. t. 6, 9) elterjedése is (DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 91/2, 4; LENGYEL 1959, 34. t. 1–5, 46. t. 1–2, 4–5; M. NEPPER 1968, 3. t.).

A 2. sír kis, aszimmetrikus bronzkarikáját (4. t. 5) párhuzamai (KEMENCZEI 2005, Taf. 9/A11, 22/28; METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 6/18–23, 99/20) a Kr. e. 7. századra keltezük;¹⁸ a szeged–öthalmi leletben hasonló darab bronz zablaszájrész részeként került felszínre (KEMENCZEI 2005, Taf. 47/F1).

A bronz- és vaskarikák leggyakrabban lószerszámzathoz tartozó tárgyakkal: zabla-oldaltagokkal és szájrészekkel, phalerákkal és szíjelosztókkal együtt kerültek elő (Halimba, Somlóvásárhely, Szentés–Vekerzug, Tiszavasvári–Csárdapart, Vaszar). Feltehetően olyan lószerszámzat részei lehettek, melynek többi eleme (szájrész, kantár stb.) szerves anyagból készült, így nem maradt fenn. Metzner-Nebelsick a típus Kárpát-medencei használatával a Kr. e. 7. század közepéig számol (METZNER-NEBELSICK 1994, 401); ám ez a példák alapján legalább a Kr. e. 6. század végéig kitolható.

HASZNÁLATI TÁRGYAK, ESZKÖZÖK

Vaskések

Erősen ívelt, púpos hátú, kisméretű vaskések kerültek elő a dédestapolcsányi 1. (3. t. 22–23), 3. (7. t. 7–8), és 4. sírokból (8. t. 2). Ez a forma a Kárpát-medencében a késő bronzkor legvégén tűnik fel (pl. KALICZ-SCHREIBER et al. 2010, 275, Taf. 13/6) és mindvégig megőrzi bronzkori jegyeit (pl. MISKE 1907, 18. t.; MOZSOLICS–SCHALK 2000, Taf. 12/3). Használatuk és sírba helyezésük a Kr. e. 8. század táján válik általánossá

¹⁸ Hasonló bronzkarikák Rezi–Rezicséri LT B1–C2 korú temetőjéből is ismertek (HORVÁTH et al. 1987, tabs. 28/9, 31/2, 32/7).

(KEMENCZEI 2009, 38),¹⁹ és a kelta hódítás után is sokasban marad (pl. HELLEBRANDT 1999, tabs. 62/12, 63/4, 65/2; HUNYADY 1942, Taf. 52/11). A szkítakori temetkezésekben főként (75%) a 8–12 cm hosszú, ívelt hátú, nyéltüskés változat jelenik meg (CHOCHOROWSKI 1985, 80).

A dédestapolcsányi temető archaikus jellegű, rövid, erősen ívelt, púpos hátú, nyéltüskés vaskéseit szkítakori (PATAY–B. KISS 2002, 16. ábra 2, 17. ábra 1, 7; PÁRDUCZ 1954, pl. 17/5), a Hallstatt-kultúrához tartozó (DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 60–89; LENGYEL 1959, 44. t. 3, 48. t. 9; PATEK 1993, Abb. 71/6–7, 12–13, 73/5–7, 83/31) és közép-boszniai párhuzamaik (BENAC 1987, sl. 25/9) nagyjából a Kr. e. 7–6. századra kelteznek.

Orsó- vagy zárógombok

Az 1. sír bikónikus, díszítetlen agyag orsógombja (3. t. 18) az Alföld-csoport temetkezéseinek egyik leggyakoribb tárgy típusa (CHOCHOROWSKI 1985, 78; KEMENCZEI 2009, 93). A típus széleskörű elterjedése a Kr. e. 8–7. századtól megfigyelhető (KEMENCZEI 2009, 93). Egy részük inkább zárógomb lehetett; erre utal az olykor változatos, igényes díszítettség mellett az is, hogy a férfiak sírjaiban gyakran fegyverekkel együtt kerülnek elő. Szintén zárógomb lehetett a 4. sírban talált kerek, lapos, kónikus csontgomb is (8. t. 3).²⁰

Átlukasztott vaslemez töredék

A 3. sírból előkerült párhuzamos szélű, lekerekített végű, átlukasztott vaslemez-töredék (7. t. 3) néhány párhuzama ismert szkítakori temetkezésekből (DUŠEK 1966, Taf. 11/18; KEMENCZEI 2000, 38, 40; 2009, Taf. 116/12). A funkció meghatározása bizonytalan: az interpretációk között – elsősorban a Hallstatt-kultúrából származó párhuzamok alapján – a kocsialkatrész (lásd: HORVÁTH 1969) és az övlemez (PARZINGER 1989, Taf. 35) egyaránt szerepel.

¹⁹ Vaskések egyaránt előfordulnak Alsótelekes férfi és női temetkezéseiben (PATAY–B. KISS 2002, 124), illetve a dédestapolcsányi temető női és gyerek sírjaiban; így a feltevés, mely szerint e típus a férfi sírok attribútuma volna (SZABÓ 1969, 83), tovább nem tartható.

²⁰ Több kora vaskori temetkezésben kerültek elő hasonló méretű (1,5–3,2 cm) és formájú, bronz-, vas- vagy borostyángombok; rendszerint síronként 1–1 darab (pl. KEMENCZEI 2005, Taf. 3/D5, 4/C5, 37/26, 8/B5, 36/24–25; PATEK 1990, 24. t. 1). Lehetséges, hogy a dédestapolcsányi 4. sír csontgombját és ezeket a darabokat hasonló funkcióhoz köthetjük; hasonló szokás jeleként kerültek a temetkezési mellékletek közé.

SZÓRVÁNYLELETEK

Nyílhegyek

Mindkét, a dédestapolcsányi lelőhelyen szórványként előkerült bronz nyílhegy (9. t. 2–3) igen ritka típust képvisel. A szkítakori nyílhegyek keltezését nehezíti, hogy egy időben sokféle, gyakran szinte teljesen egyedi kialakítású darab is használatban lehetett (KEMENCZEI 1994, 79). Kemenczei Tibor a Kárpát-medence két-szárnyú nyílhegyeit a Kr. e. 7. századra és a Kr. e. 6. század első felére, míg a háromszögletű, belső köpűs típust a Kr. e. 7. század második felétől a Kr. e. 6. század első feléig tartó időszakra teszi (KEMENCZEI 2009, 44–45).

A kétélű, aszimmetrikus, belső köpűs nyílhegy teljesen egyedülálló darab a magyarországi szkítakori leletanyagban. Anja Hellmuth a hasonló darabokat az I.Y. típusba sorolja, melyből összesen három példányt ismer (HELLMUTH 2006, 53–55, Taf. 18/19); megjelenésüket a Kr. e. 7. század első felére keltezi (HELLMUTH 2006, Abb. 109).²¹ A dédestapolcsányi nyílhegy az I.Y. típuson belül is egyedi darab: köpűje nem kör, hanem hatszög átmetszetű, élei pedig egyenesek.

A másik szórvány nyílhegy háromélű, háromszög átmetszetű, belső köpűs; a Hellmuth-féle III.4* típusba sorolható (HELLMUTH 2006, 121–127, Taf. 18/19). Ez a típus megtalálható Erdély, Délnyugat-Szlovákia, Szilézia, Kis-Lengyelország és Szlovénia területein, hiányzik azonban az Alföld-, Kustánfalva- és nyugat-podóliai csoportok anyagából (HELLMUTH 2006, Abb. 94); az egyetlen magyarországi példány Pilinyben került elő (HELLMUTH 2006, 125). A típus megjelenésének ideje szintén a Kr. e. 7. század első felére tehető (HELLMUTH 2006, Abb. 109).

Csüngők

A szkítakori temető területén talált „hold alakú” bronzcsüngő²² (9. t. 4) típusának jelenleg legészakibb ismert darabja; egyedüli Kárpát-medencei párhuzamai Szeged–Óthalmon kerültek elő (KEMENCZEI 2005, Taf. 47/F 4–6). Rastko Vasić a csüngők három típusát különíti el; ez a változat az Égeikumtól a Nyugat-Balkánig és Erdélyig megjelenhet, de legnagyobb számban az Al-Duna vidékén, a Bosut- és Basarabi-kultúrák területén fordul elő (VASIĆ 1988, 6, sl. 4). Balkáni megje-

²¹ Hasonló nyílhegyek ismertek a Kr. e. 6–5. századra keltezett žurovkai kurgánból is (ILINSKAJA–TERENOŽKIN 1983, 243).

²² Kemenczei Tibor a típust füles karikacsüngőnek nevezi (KEMENCZEI 1988, 112); ez az elnevezés azonban nem tükrözi a legtöbb ismert darabjára jellemző aszimmetrikus, holdsarlóra emlékeztető kialakítást.

lenése a Kr. e. 8–7. századra tehető (KEMENCZEI 2005, 86); a magyarországi példányok minden bizonnyal ebből a régióból induló átvétel eredményeként kerültek lelőhelyeikre (KEMENCZEI 1988, 113).

A szintén szórványként talált „nyíl alakú”, függesz-tőkarikás kis bronzcsüngő (9. t. 5) pontos párhuzama nem ismert, de leginkább talán a késő bronzkori levél-vagy lándzsahegy alakú csüngőkre emlékeztet (lásd: FURMÁNEK 1980, 42–43; KÓSZEGI 1988, 52; PATEK 1964, 2, 9, Taf. 57), ezek vaskori változata lehet.

ÖSSZEGZÉS

A Dédestapolcsány–Verebce-tetőn feltárt temetőrészlet sírjait mellékleteik jól kelteznek. Az 1. sír időrendi helyzetét viszonylag pontosan behatárolja a csillag alakú szíjelosztó (3. t. 1) és a kisméretű, füles bronzgomb (3. t. 15). Ezek alapján a temetés idejét a Ha C2–D1 időszakra, azaz a Kr. e. 7. század közepe és a Kr. e. 6. század első fele közé tehetjük, de a Kr. e. 6. század közepénél későbbre biztosan nem; ezt a nehezebben datálható tárgyak (tűk, urna, vaskések) valószínű keltezése is megerősíti. Amennyiben a szíjelosztót típusának legkorábbi példányai közé soroljuk, úgy a temetkezés korát legszűkebben a Ha C2 fázis végére tehetjük.

A 2. sír csak valamivel tágabb időhatárok között helyezhető el: datálásához a legjobb támpontot a kúpos végű hajkarika (4. t. 6) jelenti. Ez a Kr. e. 7–6. századra, de legkésőbb a Kr. e. 6. századra, vagyis a Ha D1 fázisba sorolható; ennek a sír urnái és a belőle előkerült bordázott végű karperec sem mondanak ellent.

A 3. sír esetében a leletanyag viszonylag kevés fogódzót nyújt a keltezéshez. A bütykös, árkolt díszű csésze és az archaikus jellegű ívelt hátú vaskések a középső vaskor elejére utalnak; a zezugmintás vaskarikát (7. t. 5) párhuzamai a Ha C2–D1 fázisra, vagyis a Kr. e. 7. század közepe és a Kr. e. 6. század vége közé helyezik.

A 4. sír ívelt hátú vaskése ugyancsak archaikus jellemvonásokat hordoz, ám ezt a keltezést a négykarikás szíjelosztó (8. t. 1) nem tudja pontosítani. Ezek alapján a temetés idejét a Kr. e. 7. század második fele és a Kr. e. 5. század eleje közé tehetjük. Amennyiben a szíjelosztó nem a típus legfiatalabb darabjainak egyike, úgy a sír legnagyobb valószínűséggel a Kr. e. 6. századra keltezhető.

A 2008-ban Dédestapolcsány–Verebce-tetőn feltárt négy sír tehát a Kárpát-medencei szkítakor legkorábbi fázisába, a Kr. e. 7. század közepétől a Kr. e. 6. század végéig terjedő időszakba sorolható. Az eddig

megismert temetkezések közül az 1. sír tűnik a legidősebbnek, míg a 2. és 4. sírok esetleg a temető egy-két generációval későbbi horizontját képviselik. A szórványleletek közül a szkítakorai temető időszakával párhuzamosíthatók a bronz nyílhegyek (9. t. 2–3) és az ívelt hátú vaskések egy része (10. t. 11–12, 14, 16). Ide tartozhat a temető területéről előkerült „hold alakú” csüngő is (9. t. 4), mely talán egy további, feltáratlan sírt jelez; ez a tárgy keltezését (Ha C) figyelembe véve a temető létesítésének idejét korábbra, akár a szkítakort megelőző időszakba helyezheti.²³ A két szórt-hamvas rítusú sír (3 és 4.) az urnás síroktól (1 és 2.) északra feküdt, így lehetséges, hogy a temetőn belül eltérő rítust gyakorló, térben elkülönülő sírcsoportokkal számolhatunk; ez a feltevés azonban csak további feltárással lesz igazolható. A szórt-hamvas és urnás sírok kronológiai elkülönülést nem mutatnak; ez nem meglepő, hiszen a különböző temetkezési szokások a középső vaskorban a szkíta jellegű kultúra teljes időszakán át fennmaradnak, és egységesülésük még az anyagi kultúra uniformizálódásával sem következik be (KEMENCZEI 2009, 31). A változatosság a mögöttes (etnikai, kulturális, társadalmi) különbségek, hagyományok fennmaradását jelezheti.

A korábbi hamvasztás helyett szinte kizárólagos a csontvázas rítus használata a preszkíta Mezőcsát–Füzesabony típusú temetőkben (KEMENCZEI 1988, 97; PATEK 1990, 70A; SZABÓ 1969, 77), illetve a középső vaskorban a sztyeppe-vidéken és az erdélyi Csombord-csoport területén is (KEMENCZEI 2009, 29). A dédestapolcsányi temetőben a késő bronzkori Kyjatice-kultúrához tartozó közösségek továbbélő hagyománya (a tállal fedett urnás rítusú sír, helyi eredetű tárgytípusok) találkozunk az újonnan érkezett, feltehetőleg erdélyi vagy erdős sztyeppei eredetű népesség szokásaival (szórt-hamvas rítus, keleti jellegű tárgytípusok), miközben a kora vaskori Mezőcsát-kultúra hatása vagy szerepe egyértelműen nem kimutatható. Mindez alátámasztani látszik azt a korábban már felmerült elképzelést (KEMENCZEI 1970, 40–41; D. MATUZ 1994, 32; PATAY–B. KISS 2002, 132), hogy a késő bronzkori Kyjatice-kultúra bizonyos területeken megélhetette a középső vaskor elején végbemenő társadalmi-etnikai változásokat, illetve a szkíta jellegű kultúra Kárpát-medencei megjelenését.²⁴

²³ Nem elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy ez a tárgy az erődtített telep szkítakort megelőző, kora vaskori időszakához kapcsolódik.

²⁴ Ezt az elképzelést a Kárpátalján megfogható, átmeneti pre-Kustánfalva horizont (POPOVICH 1999) és a Gáva-Holihrad-kultúra erdélyi továbbélése (LÁSZLÓ 1986, 156–159) is megerősíthetik.

A dédestapolcsányi temető jól illeszkedik az Alföld-csoport területén feltárt, egyre biztosabban körvonalazódó horizontot alkotó, korai szkítakori lelőhelyek sorába. Ezt a Kr. e. 7. század közepétől a Kr. e. 6. század első harmadáig–közepéig (vagyis a szkíta jellegű anyagi kultúra elemeinek felbukkanásától és a keleti eredetű közösségek érkezésétől a korongolt kerámia elterjedéséig)²⁵ tartó időszakot ma már számos lelőhely képviseli. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a dédestapolcsányi mellett az ártándi, kisgyőri, nagytarcsai, sajószentpéteri, sándorfalva–eperjesi lelőhelyeket, az alsótelekesi és a csanytelek–újhalastói temetkezések korai csoportjait és talán bizonyos nagyobb sírszámú és hosszabb ideig használt temetők (Szentés–Vekerzug, Tápiószéle) egyes sírjait is (KEMENCZEI 2000, 47; METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 78; VERES 2007, 68). A korai lelőhelyek különválasztásához döntő fontosságú lehet a jól keltezhető, Ha C–D1 korú leletek megléte, a korongolt kerámia hiánya, valamint a késő bronzkori vagy kora vaskori tradíciók erőteljes jelenléte (lásd: PATAY–B. KISS 2002, 131; VERES 2007, 67–68).

A korai szkítakori lelőhelyek megjelenése a Bükk hegységben és az Északi-középhegység más vidékein valószínűleg a nyersvasérc és a karbonátos kőzetek közelségének köszönhető (SZABÓ–CZAJLIK 2004, 134; VERES 2007, 68); a bronzművességhez nélkülözhetetlen rézérc-lelőhelyek szintén megtalálhatók a térségben (HELLEBRANDT 2010, 7). A Szarvaskő, Uppony és Rudabánya környéki nyersanyagforrások (SZABÓ–CZAJLIK 2004, 6. kép) nem csak a helyi kohókat és műhelyeket, de az alföldi fémműves központokat is elláthatták; a középső vaskori közösségek nyersanyagigénye tehát olyan tényező lehetett, ami az Északi-középhegység régiójának megszállását és ellenőrzését kiemelt fontosságúvá tette.²⁶

A sírok és szórványleletek alapján felvázolható a temetőt használó korai szkítakori közösség kapcsolatrendszere. A markánsan érvényesülő helyi, késő bronzkori hagyományok elsősorban az edényművéségben, a viseleti és a temetkezési szokásokban tükröződnek (urnás rítus, edényformák, bronzékszerek). Az 1. sír megerősíteni látszik az alsótelekesi temetőben megfigyelt képet, azaz női temetkezések konzeratívabb jellegét (PATAY–B. KISS 2002, 132).

A preszkíta időszak felé jóval kevesebb elem mutat; a temetkezési szokások közül talán az állatsont-(étel-) melléklet kapcsolható a Mezőcsát-kultúra hagyományához. Az 1. sír kis füles bronzgombja a dunántúli Hallstatt-kultúra korai időszakának (Ha C) hatását mutathatja; az ívelt hátú vaskések pedig egy általános kora vaskori tárgytypus közvetlen leszármazottai. Ebből a szempontból a legizgalmasabb lelet a „hold alakú”, szórvány bronzcsüngő, melynek párhuzamai egyértelműen a kora vaskori (Ha C) Balkán felé mutatnak;²⁷ így e tárgy nem csupán a temető kezdetét tolhatja ki a preszkíta időszak felé, de jól mutatja az Északi-középhegység korabeli közösségeinek kiterjedt kapcsolatrendszerét is.

A korai szkíta időszakot képviselő tárgytypusok párhuzamainak számbavétele részben meglepő következtetésekre vezet: a 2. sír bordázott végű bronzkarperece a korszak általános ékszertípusa, de előzménye valószínűleg a Hallstatt-kultúra divatjában kereshető, ami a temető korai keltezését figyelembe véve itt akár közvetlen hatást is jelenthet. A vele együtt előkerült kúpos végű hajkarika Erdélyben és a füves sztyeppe vidékén is előfordul; keleti eredete kétségtelen.²⁸ A 4. sírből előkerült négykarikás bronz szíjelosztó párhuzamai részben Erdély, részben Nyugat-Podólia felé mutatnak, de a típus Közép-Európa számos területén használatban van; legtöbb lelőhelye (talán centruma is) Erdélyben található, így feltehetően Dédestapolcsányra is onnan kerülhetett. Szintén Erdély, azaz a Csombord-csoport felé mutat az 1. sír egyetlen, kétséget kizáróan a szkítakorra datálható melléklete: a csillag alakú bronz szíjelosztó, valamint az erődített telep területén talált korai szkíta típusú bronz nyílhegyek.²⁹

A Dédestapolcsány–Verebce-tetőn a Kárpát-medencei szkítakor kezdetén temetőt létesítő közösség erősen kötődött a helyi késő bronzkori hagyományokhoz, a preszkíta időszak változásai azonban kevésbé hatottak rá. E népességet a korai szkítakorban olyan kulturális és talán migrációs hatások érték, melyek

²⁷ A térséggel a Kr. e. 9–8. században fennálló intenzív kapcsolatok, úgy tűnik, egészen a Kr. e. 7. századig is fennmaradtak (KEMENCZEI 1988, 113).

²⁸ A hajkarikák viselése eleve keleti gyökerű szokásnak tartható (KEMENCZEI 2002, 74–75).

²⁹ Az Északi-középhegység késő bronzkori magaslati településeinek korábban is kerültek elő szkíta típusú bronz nyílhegyek (pl. KEMENCZEI 1994, 88; VERES 2007, 71); számuk egyre növekszik (V. SZABÓ–BÍRÓ 2010, 82; Szilvásvárad–Alsónagyverő, Cserépfalu–Mészteret: Szabó Gábor szíves szóbeli közlése). Jelenlétük a települések kora vaskori továbbélésének vagy a szkítakori közösségek intenzív jelenlétének nyoma lehet.

²⁵ A korongolt kerámia Kárpát-medencei megjelenése a Kr. e. 6. század elejére, széles körű elterjedése a század közepére tehető (ROMSAUER 1991, 336; CZIFRA et al. 2011, 237).

²⁶ Ezt jelezhetik az erődített telep területén és a Bán-patak völgyében talált vasrögök és salakdarabok (HELLEBRANDT 2004, 111); ám fontos megjegyezni, hogy ezek középkori vagy újkori kohászati tevékenység nyomai is lehetnek (DOBOSY 1973).

hatására később – új tárgytípusok megjelenésével, illetve szokások kialakulásával – anyagi kultúrájuk számos eleme gyökeresen megváltozott. E hatások a gyakran ismételt nyugat-podóliai, közép-Dnyeszter-vidéki eredettel (PATAY–B. KISS 2002, 132; SMIRNOVA 1998, Abb. 6; SZABÓ 1969, 70) szemben, (vagy amellett) ez esetben inkább Erdély korai szkítakori csoportjai felől érkezhettek.³⁰ A többek közt az egykorú alsótelekesi temetőben megfigyelt, a Kustánfalva- és nyugat-podóliai csoportok területéről származtatott elemek (PATAY–B. KISS 2002, 128–132) egyelőre hiányoznak az eddig feltárt dédestapolcsányi leletek közül,³¹ az anyag kapcsolatrendszerre ugyanakkor élesen rávilágít az alföldi és északi-középhegységi szkítakori kultúra és a Csombord-csoport tisztázatlan viszonyára.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A leletanyag közlésre való átengedését ez úton is köszönöm Szabó Gábornak. Az előkerült tárgyak restaurálását az Ásatárs Kft. végezte. Az antropológiai maradványokat (Ltsz. 2009.17.1–2009.17.6) Hajdú Tamás vizsgálta; az eredményeit tartalmazó jelentés rendelkezésemre bocsátásáért neki, az állatcsontok meghatározásáért Bartosiewicz Lászlónak tartozom köszönettel. Külön köszönöm továbbá Sebők Katalinnak a dolgozat elkészültéhez nyújtott tanácsait, segítségét és támogatását.

IRODALOM

BALAŠA, Gejza

1959 Skýtské pohrebisko v Presel'anoch nad Iplom, okr. Šahy. [Ein skythisches Gräberfeld in Presel'any nad Ipl'om.] *Slovenská Archeológia* 7, 87–98.

BANDRIVSKIJ, Mykola Stefanovich

2005 Podil'sko-karpat'skij tip kins'koj uprjaži VII st. do. R. H. *Archeologija (Kiev)* 2005/4, 90–93.

BENAC, Alojz (ed.)

1987 *Praistorija jugoslavenskih zemalja V. Železno doba*. Sarajevo.

BENADIK, Blažej

1983 *Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog*. Nitra.

BENDE Livia

2003 Szkítakori temető Algyőn. [Cemetery from the Scythian Period at Algyő.] *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2001, 63–78.

BOKOVENKO, Nikolai Anatolievich

1995 Scythian Culture in the Altai Mountains. In DAVIS-KIMBALL, Jeannine–BASHILOV, Vladimir Alexandrovich–YABLONSKY, Leonid Teodorovich (eds.): *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*. Berkeley. 285–297.

BOTTYÁN Árpád

1955 A szkíták a magyar Alföldön. *Régészeti Füzetek* 1, Budapest.

CHOCHOROWSKI, Jan

1985 *Die Vekerzug Kultur. Charakteristik der Funde*. Warszawa–Kraków.

1998 Die Vekerzug-Kultur und ihre östliche Beziehungen. In HÄNSEL, Bernhard–MACHNIK, Jan (eds.): *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*. München–Rahden, 473–491.

CHROPOVSKÝ, Bohuslav

1962 Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci. [Skythisch-hallstattzeitliches birituelles Gräberfeld in Senec.] *Študijné Zvesti* 9, 131–142.

CZAJLIK Zoltán–BÖDŐCS András–ĐURKOVIC Éva–RUPNIK László–WINKLER Mónika

2008 Légi fényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2007-ben (Rövid beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézetének Térinformatikai Kutatólaboratóriumában folyó munkáról). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2007, Budapest, 121–144.

CZIFRA Szabolcs–KREITER Attila–SZÉLES Éva–TÓTH Mária–VIKTORIK Orsolya

2011 Kora vaskori korongolt kerámia a Kárpát-medencében. [Early Iron Age wheel-turned pottery in the Carpathian Basin.] *Archeometriai Műhely* 2011/3, 235–250.

CSALLÁNY Gábor–PÁRDUCZ Mihály

1945 Szkítakori leletek a Szentesi Múzeumban. [Funde aus der Skythenzeit im Museum zu Szentes.] *Archaeologiai Értesítő* 1944–45, 81–117.

CSALOG, Zsolt–KISFALUDI, Júlia

1985 Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján-Újtelep. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37, 307–344.

CSÁNYI Marietta

1980 Árokkel körülvett sírok a Halomsíros kultúra jános-hidai temetőjében. *Archaeologiai Értesítő* 107, 153–165.

DOBOSY László

1973 Salaklelő- és vASFeldolgozó helyek a Bán-patak völgyében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XII, 69–75.

1975 *Várak, várhegyek és őrhelyek Ózd környékén*. Miskolc. (Borsodi Kismonográfiák 1.)

DUŠEK, Mikuláš

1957 Halštatská kultúra chotínskej skupiny. [Die Hallstattkultur der Chotín-Gruppe in der Slowakei.] *Slovenská Archeológia* 5, 73–173.

1966 *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín*. Bratislava.

³⁰ Egyedüli kivétalként talán a szórthamvas rítus említhető; ez az erdélyi, csontvázas temetőkben teljesen ismeretlen (VASILIEV 1980, 164–165).

³¹ A 2011-ben feltárt újabb sírok leletanyaga már tovább árnyalja ezt a képet: olyan tárgyak is előkerültek, melyek a lelőhely erdős sztyeppe és Kárpátalja felé mutató kapcsolatát erősítik.

- DUŠEK, Mikuláš–DUŠEK, Sigrid
1995 *Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. I–II.* (1984, 1995), Nitra.
- FETTICH Nándor
1928 *A zöldbalmompusztai szkíta lelet – La trouvaille scythique de Zöldbalmompusztai près de Miskolc, Hongrie.* Budapest. (Archaeologia Hungarica 3.)
- FODOR László
2001 Szkítakori temető az Eger–Nagy-Eged déli oldalán. In HAVASSY Péter (szerk.): *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora.* Gyula. 69–78. (Gyulai Katalógusok 10.)
- FURMÁNEK, Václav
1977 Pilinyer Kultur. *Slovenská Archeológia* 25, 251–370.
1980 *Die Anhänger in der Slowakei.* München. (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XI, Band 3.)
- FURMÁNEK, Václav–VELIAČIK, Ladislav–VLADÁR, Jozef
1999 *Die Bronzezeit im Slowakischen Raum.* Rahden. (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 15.)
- GALÁNTA Márta
1981 Előzetes jelentés a Csanytelek–újhalastói szkítakori temető ásátásáról. [Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes von Csanytelek–Újhalastó.] *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 43–58.
1985 Előzetes jelentés a sándorfalva–eperjesi szkíta kori temető feltárásáról. [Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes in Sándorfalva-Eperjes.] *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–83, 115–128.
1986 The Scythian Age Cemetery at Csanytelek–Újhalastó. In TÖRÖK László (szerk.): *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984.* Budapest, 69–77, 327–334.
- GALLUS, Sándor–HORVÁTH, Tibor
1939 *Un peuple cavalier présythique en Hongrie – A legrégebbi lovasnép Magyarországon.* Budapest. (Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 9.)
- GAZDAPUSZTAI, Gyula
1968 Neuere Ausgrabungen in dem Gräberfeld aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely–Kishomok. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966–67/1, 43–59.
- HAJDÚ Tamás
2009 *Dédestapolcsány Verebce-bérc régészeti lelőhely. Jelentés az embertani vizsgálat előzetes eredményeiről.* Kézirat. Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár könyvtára, T 235.
- HAJDÚ Zsigmond–NAGY Emese
1999 Rövid jelentés az M3 autópálya Hajdú-Bihar megyei szakaszán azonosított régészeti lelőhelyeken végzett munkáról 1993–1998 között. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1997–98, 143–154.
- HELLEBRANDT Magdolna
1988 Szkítakori temető Kesznyéten–Szérűskerten (az 1984–85. évi ásátás eredménye). [Skythenzeitliches Gräberfeld in Kesznyéten–Szérűskert (Grabungsergebnisse der Jahre 1984–85).] *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXV–XXVI, 107–126.
- 1997 Muhi–Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. *Archaeologiai Értesítő* 123–124, 125–145.
1999 *Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary III.* Budapest.
2001 A szkíta kultúra emlékanyaga az Alföld és a Hegyvidék találkozásánál. In HAVASSY Péter (szerk.): *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora.* Gyula. 51–68. (Gyulai Katalógusok 10.)
2004 A nyersanyagok hatása a vaskor és a császárkor településeire a Sajó és a Bódva vidékén. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIII, 103–126.
2005 Gesztely–Hernádkak–Nagypart helyszíne és régészeti leletei. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIV, 5–36.
2007 Mályinka–Dédestapolcsány–Verebce-vár és Miskolc–Kölyuk I. barlang vasleletei. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLVI, 5–38.
2010 A vasművesség kezdetei Észak-Magyarországon. *Bányászattörténeti közlemények* 10, 3–20.
- HELLMUTH, Anja
2006 Pfeilspitzen. Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 128, Bonn, 7–204.
- HOLPORT, Ágnes
1986 Questions in Connection with Recent Excavations at Százhalombatta. In TÖRÖK László (szerk.): *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984.* Budapest, 93–98, 349–356.
- HORVÁTH Attila
1969 A vazsari és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8, 109–134.
- HORVÁTH, László–KELEMEN, Márta–UZSOKI, András–VADÁSZ, Éva
1987 *Transdanubia 1. Corpus of the Celtic Finds in Hungary I.* Budapest.
- HUNYADY Ilona
1942 *Kelták a Kárpát-medencében* [Die Kelten im Karpatenbecken.] Budapest. (Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 18, 1942, 1944.)
- ILINSKAJA, Varvara Andrejevna–TERENOŽKIN, Alexej Ivanovič
1983 *Skijfa VII–IV vv. do n. e.* Kiev.
- JUHÁSZ Irén
1976 Az orosháza–gyopárosi szkítakori temető. [Le nécropole scythe de Orosháza-Gyopáros.] *Archaeologiai Értesítő* 103, 231–252.
- KALICZ-SCHREIBER, Rózsa–KALICZ, Nándor–VÁCZI, Gábor
2010 *Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer.* Budapest.
- KEMENCZEI Tibor
1970 A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. [Die Kyjatice Kultur in Nordungarn.] *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* IX, 17–78.
1984 *Die Spätbronzezeit Nordostungarns.* Budapest.

- 1988 Zu den Beziehungen zwischen dem ungarischen Donau-Theisraum und dem NW-Balkan in der Früheisenzeit. [A magyar Duna–Tisza-vidék és az Északnyugat-Balkán kapcsolatai a kora vaskorban.] *Folia Archaeologica* 39, 83–113.
- 1994 Pfeilspitzen von Früh-Skythentyp aus Ostungarn. [Korai szkíta típusú nyílhegyek Kelet-Magyarországon.] *Folia Archaeologica* 43, 79–99.
- 2000 Adatok a szkíta kor kezdetének kérdéséhez az Alföldön. [Beiträge zur Frage des Anfangs der Skythenzeit auf der Ungarischen Tiefebene.] *Folia Archaeologica* 48, 27–53.
- 2001 Szkíták az Alföldön. In HAVASSY Péter (szerk.): *Hatalmasok viadalokiban. Az Alföld szkíta kora*. Gyula. 9–36. (Gyulai Katalógusok 10.)
- 2002 Beiträge zur Schmuckmode der Alföld Gruppe skythischer Prägung. [Adatok a szkíta jellegű Alföld-csoport ékszerdivatjához.] *Folia Archaeologica* 49–50, 29–77.
- 2005 *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. Stuttgart. (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XX, Band 10.)
- 2007 Kannelierte Keramik in der skythenzeitlichen Alföld Gruppe. *Folia Archaeologica* 53, 27–47.
- 2009 *Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe*. Budapest. (Inventaria Praehistorica Hungariae XII.)
- KOVÁCS, Tibor
1977 *Die Bronzezeit in Ungarn*. Budapest.
- KŐSZEGI Frigyes
1988 *A Dunántúl története a késő bronzkorban* [The History of Transdanubia during the Late Bronze Age]. Budapest. (BTM Műhely 1.)
- LACZUS, Géza–PÁRDU CZ, Mihály
1969 The Scythian Age Cemetery at Vámosmikola. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 21, 217–226.
- LÁSZLÓ, Attila
1986 Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissegend und dem nordöstlichen aussenkarpat-hischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holíhrady Kultur in der Suceava-Hochebene. In TÖRÖK László (szerk.): *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*. Budapest, 149–163, 389–393.
- LENGYEL Irina
1959 A halimbai (Veszprém megye) koravaskori temető. *Archaeologiai Értesítő* 86, 159–169.
- LESZIH Andor
1939 Borsodmegyei szkíta leletek. [Scythian finds from county of Borsod.] *Folia Archaeologica* 1–2, 68–87.
- MARÁZ, Borbála
1979 Zur Frühhallstattzeit in Süd-Pannonien. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23, 145–164.
1982 A szkítákori őslakosság La Tène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon (régészeti adatok a Kárpát-medencei kelta-szkíta kapcsolatok kérdéséhez). [On the survival of the autochthonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary (Archaeological data to the question of the scythian-celtic connections in the Carpathian Basin).] *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 26, 97–119.
- MARINESCU, George
1984 Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. *Dacia* 28, 47–83.
- D. MATUZ, Edit
1994 A kyjaticai kultúra földvára Bükkzentlászóló–Nagysáncon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXII, 9–54.
1999 A kyjaticai kultúra földvára Szilvásvár–Török-sáncon. *Agria* 35, 5–84.
2000 A Szeged–Algyő 258. kútkörzet területén feltárt preszkíta temető. [Das präskythische Gräberfeld im Brunnenbezirk 258 von Szeged–Algyő.] *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6, 139–164.
- D. MATUZ, Edit–NOVÁKI, Gyula
2002 *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. Budapest. (Inventaria Praehistorica Hungariae X.)
- MELJUKOVA, Anna Ivanovna
1989 *Stepi evropejskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoje vremja*. Archeologija SSSR 1989, Moszkva.
- METZNER-NEBELSICK, Carola
1994 Die früheisenzeitliche Tensenentwicklung zwischen Kaukasus und Mitteleuropa. *Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie* 1, 383–447.
2002 *Der “Thrako-Kimmerische” Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*. Rahden.
- MISKE Kálmán
1907 *A Velem Szt. Vidi őstelep I. A barátsolt leletek leírása*. Bécs.
- MITHAY Sándor
1980 A vaszari koravaskori temető és telephely. [Gräberfeld und Siedlung von Vaszar aus der Früheisenzeit.] *Archaeologiai Értesítő* 107, 53–78.
- MOZSOLICS, Amália–SCHALK, Emily
2000 *Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászóló*. Kiel. (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17.)
- NAGY Tibor
1959 La Tène-kori szkítajellegű sírlelet Rákospalotáról. [Mogila skifskogo charaktera epochi latenskoj kultury v Rákospalote.] *Budapest Régiségei* 19, 123–138.
- NÉMETI, Ioan
1982 Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău. *Dacia* 26, 115–144.
2009 The Problem of Hand-Made Pottery from La Tène (Celtic) Contexts in North-Western Romania. A Comparison with Neighbouring Regions – Tisza Valley and Transylvania. In BERECKI, Sándor (szerk.): *Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 9–11 October*

2009. Cluj-Napoca. 181–215. (Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica 2.)
- M. NEPPER Ibolya
1968 Szkítakori leletek a Déri Múzeumból. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1966–67, 53–65.
- NOVÁKI Gyula
1988 Késő bronzkori földvár Dédestapolcsány–Verebce-bércen. [Spätbronzezeitliche Erdburg am Dédestapolcsány–Verebce-bérc.] *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXV–XXVI, 81–90.
- NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György
1992 *A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig)*. [Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kuruzenzeit).] Budapest–Miskolc.
- NOVÁKI Gyula–SÁRKÖZY Sebestyén–FELD István
2007 *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig*. Magyarország várainak topográfiája 1. Miskolc. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5.)
- PÁRDUCZ Mihály
1943 Szkítakori temető Békéscsaba–Fényesen. [Ein Gräberfeld aus der Zeit der Skythen in Békéscsaba–Fényes.] *Archaeologiai Értesítő* 55, 50–63.
1952 Le cimetière hallstattien de Szentés–Vekerzug 1. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2, 143–172.
1954 Le cimetière hallstattien de Szentés–Vekerzug 2. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 4, 29–91.
1955 Le cimetière hallstattien de Szentés–Vekerzug 3. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6, 1–22.
1958 Szkíta tükrök a Kárpát-medencében. *Archaeologiai Értesítő* 85, 59–64.
1965 Graves from the Scythian Age at Ártánd (county Hajdú-Bihar). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 17, 137–231.
1966 The Scythian Age cemetery at Tápiószele. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18, 35–91.
1969 The chronological and cultural position of the Scythian Age cemetery at Vámosmikola. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 227–234.
1973 Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25, 29–73.
- PARZINGER, Hermann
1989 *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save*. Weinheim.
- PATAY Pál
1955 Szkíta leletek a nógrádi dombvidéken. [Skythische Funde in der Nógráder Hügellandschaft.] *Folia Archaeologica* 7, 61–74, 332–336.
1961 Az alsótelekesi vaskori temető. [Cimetière de l'âge du fer á Alsótelekes.] *Folia Archaeologica* 13, 27–50.
1962a Újabb ásatás az alsótelekesi vaskori temetőből. [Nouvelles fouilles au cimetière de l'âge du fer á Alsótelekes.] *Folia Archaeologica* 14, 13–21.
1962b Újabb szkíta sírok Mátraszele mellett. [Nouvelles tombes scythes pres de Mátraszele.] *Archaeologiai Értesítő* 89, 72–76.
- PATAY Pál–B. KISS Zsuzsa
2002 Az alsótelekes–dolinkai szkíta kori temető közöletlen sírjai (Az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei). [Die unpublizierten Gräberfelder von Alsótelekes–Dolinka (Grabungskampagne 1962, 1964).] *Folia Archaeologica* 49–50, 79–141.
- PATEK, Erzsébet
1964 *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Budapest.
1968 Präskythische Gräber in Ostungarn. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966–1967/2, 101–107.
1986 Zum Übergang der Urnenfelderzeit zur Hallstattzeit in Transdanubien. Überblick über den heutigen Forschungsstand. In TÖRÖK László (szerk.): *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*. Budapest, 165–171, 395–402.
1990 A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta” síranyag. A Füzesabony–Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. [Die von János Győző Szabó freigelegten „präskythischen” Grabfunde. Die neuen Denkmäler der Bestattungen des Typs Füzesabony–Mezőcsát im Komitat Heves.] *Agria* 25–26, 61–118.
1993 *Westungarn in der Hallstattzeit*. Weinheim. (Acta Humaniora 7.)
- PETRENKO, Vladimira Gavrilovna
1978 *Ukrahénja Skifii VII–III vv. do n.e.* Arheologija SSSR 1978, Moszkva.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea
1998 *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*. Stuttgart. (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung X, Band 4.)
- POLGÁR Zoltán
2007 Szkíta kori temető Abony határában. [Scythian Age Cemetery near Abony.] *Tisicum* 16, 313–326.
- POLOSMÁK, Natalia Victorovna
2001 *Vsadniki Ukoka*. Novosibirsk.
- POPESCU, Eugenia–VULPE, Alexandru
1982 Nouvelles découvertes du type Ferigile. *Dacia* 26, 77–114.
- POPOVICH, Ivan
1997 Periodization and chronology of Kushtanovica type sites in the Transcarpathian region. [Kárpátalja Kuštanovica/Kustánfalva típusú lelőhelyeinek kronológiája és periodizációja.] *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 37–38, 77–114.
1999 Study of the Early Iron Age sites in the Transcarpathian region. [Adatok a kárpátaljai kora vaskori lelőhelyek kutatásához.] *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 41, 137–159.
2006 *Zakarpattja za dobi rann'ogo žalizja*. Kraków.
- PRZYBYLA, Marcin S.
2009 *Intercultural at the turn of the 2nd and 1st millennia BC*. Warszawa.

REINHOLD, Sabine

2007 *Die Spätbronze- und frühe Eisenzeit im Kaukasus: Materielle Kultur, Chronologie und überregionale Beziehungen*. Bonn. (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 144.)

ŘÍHOVSKÝ, Jiří

1983 *Die Nadeln in Westungarn I*. München. (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIII, Band 10.)

ROMSAUER, Peter

1991 The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin. *Antiquity* 65, No. 247, 358–367.

ROSKA Márton

1913 Skytha sírok Piskiről. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* IV/2, 233–243.

SCHOLTZ Róbert

2008 Szkíta, szarmata és késő népvándorlás kori leletek Tiszavasvári–Kapusz-lapos lelőhelyről. *A Jósza Andrásház Múzeum Évkönyve* 50, 225–269.

SCHUMACHER-MATTHÄUS, Gisela

1985 *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*. Mainz. (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6.)

SMIRNOVA, Galina Ivanovna

1968 Raskopki kurganov u sela Kruglik i Doljanu na Bukovine. *Arheologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža* (Leningrad–Sankt Petersburg) 10, 14–27.

1993 Pamjatniki Srednego Podnestrov'ja v chronogičeskoj scheme ranneskifskoj kultury. *Rossiskaja Archeologija* 1993/2, 101–118.

1998 Die Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit und die osteuropäischen Steppen: Kontakte und Migrationen. In HÄNSEL, Bernhard–MACHNIK, Jan (red.): *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*. München–Rahden. 451–465.

STEGMANN-RAJTÁR, Susanne

2009 Žiarové pohrebisko východohalštatskej a vekerzugskej kultúry v Nových Zámkoch. [Das Brandgräberfeld der Osthallstattkultur und der Vekerzug-Kultur in Nové Zámky.] *Slovenská Archeológia* 57/1, 57–116.

SZABÓ János Győző

1969 A hevesi szkítakori temető. [Das Gräberfeld von Heves aus der Skythenzeit.] *Az Egri Múzeum Évkönyve* 7, 55–120.

SZABÓ Miklós–CZAJLIK Zoltán

2004 Vasművesség Északkelet-Magyarországon a Kr. e. 3. században: Sajópetri–Hosszú-dűlő. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIII, 127–138.

V. SZABÓ Gábor

1997 A Perjámos-kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén. Adalékok a kora és középső bronzkori női viselethez. In: HAVASSY Péter (szerk.): *Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről*. Gyula. 57–84. (Gyulai Katalógusok 3.)

2009a Kincsek a föld alatt. Elrejtett bronzkori fémek nyomában. In: ANDERS Alexandra–SZABÓ Miklós–RACZKY Pál (szerk.): *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. A 2008. évi Magyar Tudomány Ünnepe keretében elhangzott előadások*. Budapest. 123–138. (Bibliotheca Archaeologica 3.)

2009b Dédestapolcsány, Verepce-tető. *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2008, 181–182, kat. 99.

2010 Fémkereső műszeres kutatások kelet-magyarországi késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyeken (Beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézete által indított bronzkincskutató program 2009. évi eredményeiről). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2009, 19–38.

V. SZABÓ Gábor–BÍRÓ Péter

2010 Óskori magaslati erődített település Bükkzsérc–Hódos-tetőn. Előzetes jelentés a lelőhelyen végzett kutatásokról. [Urzeitliche befestigte Höhensiedlung in Bükkzsérc–Hódos-tető. Vorläufiger Bericht über die Forschungen am Fundort.] *Ősrégészeti Levelek* 11, 72–84.

TANKÓ, Károly

2010 La Tène ceramic technology and typology of Settlement assemblages in North-east Hungary (3rd–2nd century BC) In BEREZCKI, Sándor (ed.): *Iron Age communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9–11 October 2009*. Cluj-Napoca. 321–331. (Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica 2.)

VADAY Andrea

2003 Salgótarján, Ipari Park II. lelőhely. [Salgótarján, Industrial Park II. site.] *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2000, 25–68.

VASIĆ, Rastko

1988 Nove beleske o starijem gvozdenom dobu u Srbiji. *Starinar* 39, 1–13.

VASILIEV, Valentin

1972 Das skythische Gräberfeld von Blaj. Die Beziehungen von Grabbeigaben und -bräuchen zu den skythischen Gräberfeldern des nördlichen Schwarzmeergebiets. *Acta Musei Napocensis* 9, 65–106.

1980 *Scîții agatîrși pe teritoriul României*. Kolozsvár.

VERES János

2007 Adatok Északkelet-Magyarország szkíta korához: Kisgyőr-Bubtető szkíta kori temető közöletlen anyagának feldolgozása. Függelék: B. HELLEBRANDT Magdolna–VERES János: Borsod-Abaúj-Zemplén megye szkíta kori lelőhelykataszttere. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLVI, 39–85.

K. VÉGH Katalin–KEMENCZEI Tibor

1965 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1964-ben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* V, 449–453.

VULPE, Alexandru

1967 *Necropola hallstattiană de la Ferigile*. București.

1990 *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*. München. (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, Band 9.)

EARLY SCYTHIAN AGE GRAVES AT THE SITE OF DÉDESTAPOLCSÁNY–VEREBCE-TETŐ (NE HUNGARY)

Keywords: Late Bronze Age, Middle Iron Age, scythian, burial, connections

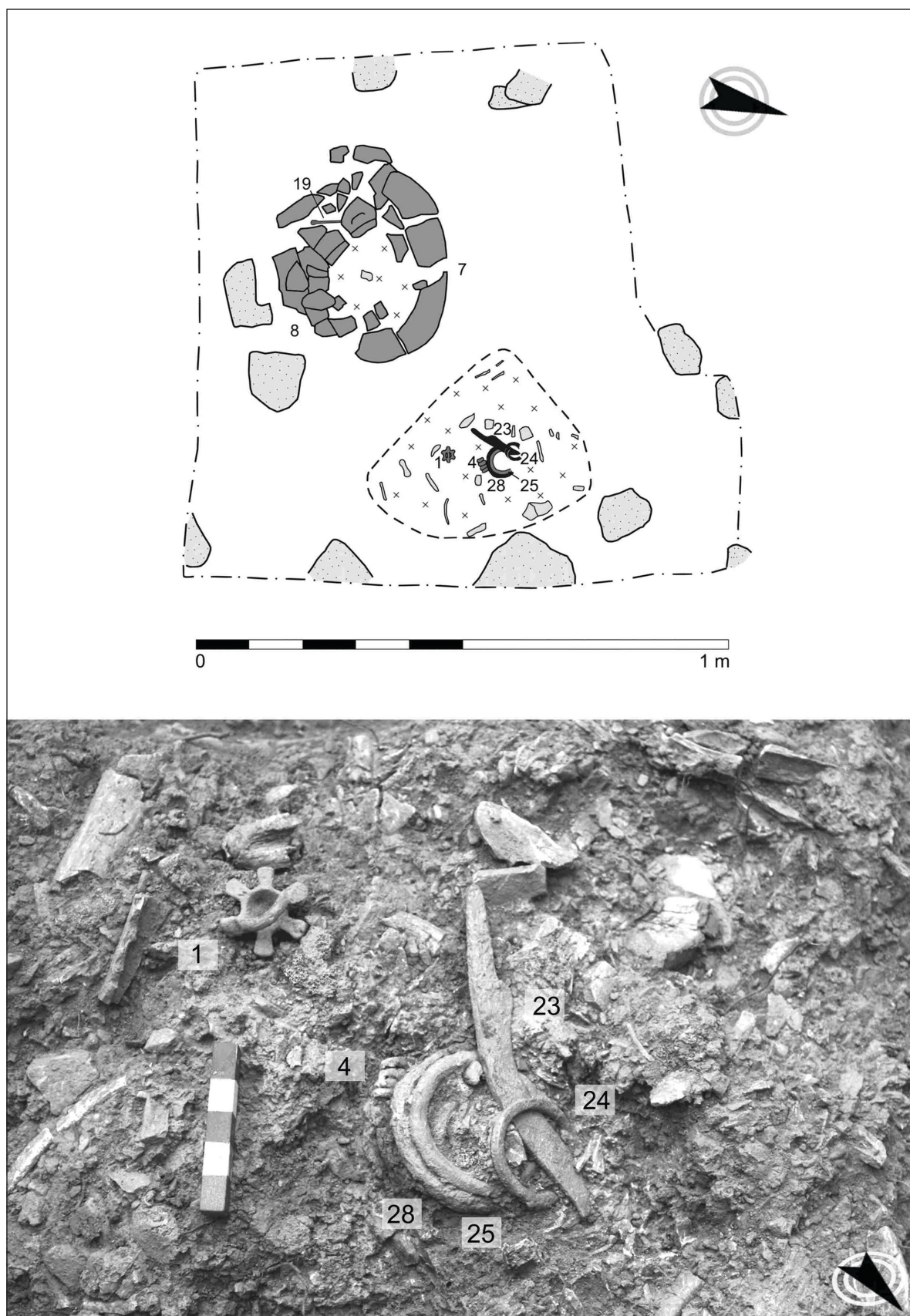
Four cremation burials from the early phase of the Scythian Period were excavated at Dédestapolcsány–Verebce-tető. The paper surveys the results of the research of season 2008, and delineates the diverse connections of the community, reflected by the grave goods, stray finds and the elements of rite.

A cemetery from the Scythian Period was identified at the site of Dédestapolcsány–Verebce-tető in the northern region of the Bükk Mountains (North-Eastern Hungary) by the Metal Detector Research Group of the Eötvös Loránd University, Budapest. The site was known earlier for its Late Bronze Age fortified settlement, some stray finds from the Late Iron Age and the ruins of a small fortification from the Middle Ages.

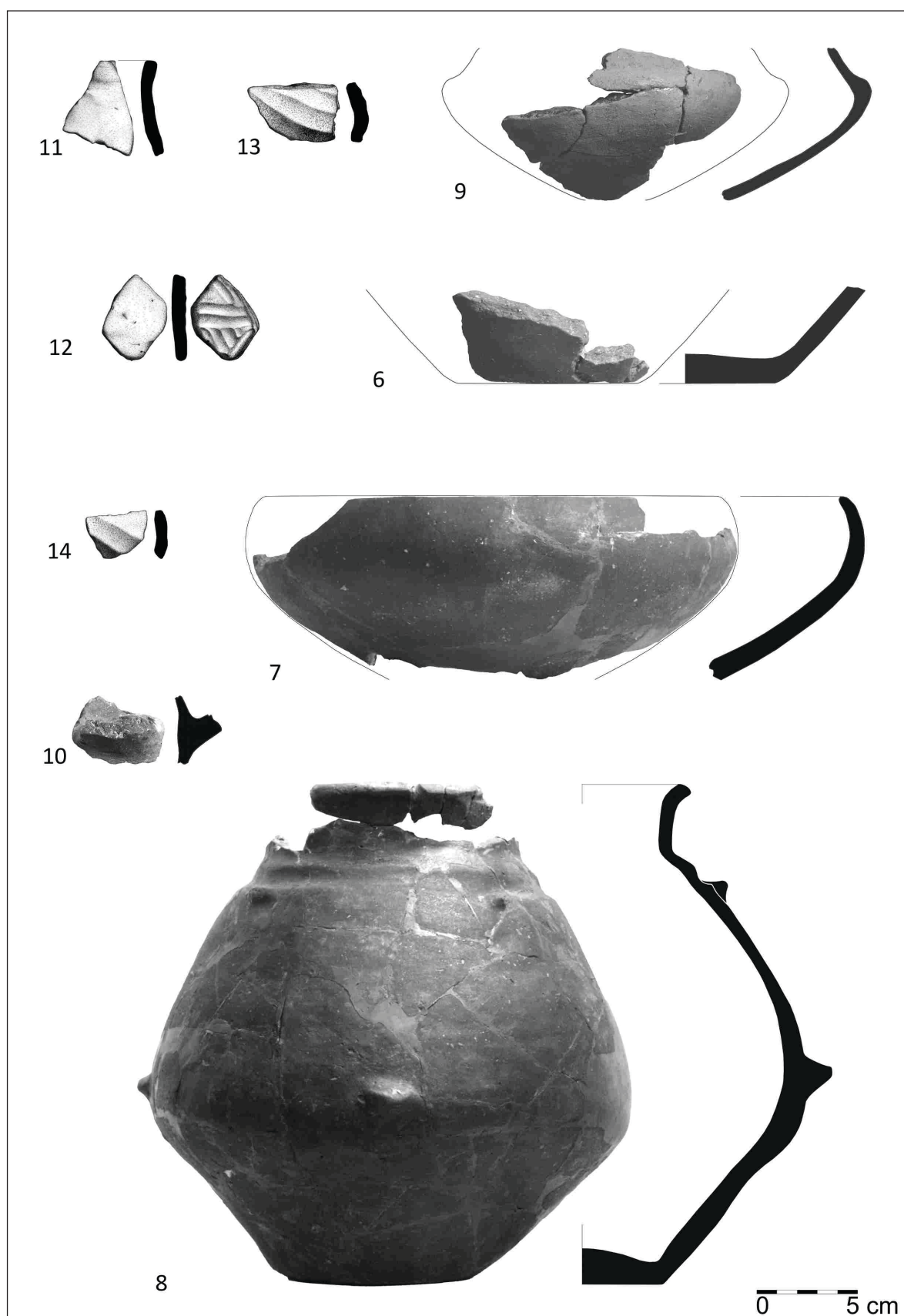
During the season 2008 four cremation burials were excavated. Grave no. 1 was probably a double burial, with an unurned ashy patch and an urn beside that, the latter containing the cremated remains of at least one adult female (18–30 years). In grave no. 2 two urns were found, containing the ashy remains of two children (10–11 and 3,5–4,5 years). Graves no. 3 and 4 were unurned, containing each the cremated remains of a small child (2,5–3,5 i.e. 2–3 years old). The graves found were positioned quite randomly, and the distance between them suggest the presence of a larger cemetery (possibly up to as much as 50–100 graves) on the site. The ceramic and metal grave goods, utilitarian objects, jewellery and garment accessories found in the graves date the excavated part of the cemetery to the Ha C2–D1 horizon, i.e. to the beginning of the Scythian Period in the Carpathian Basin between the second half of the 7th – first half of the 6th century BC. The strong presence of surviving local Late Bronze Age traditions is reflected by the ceramic forms, the presence of urn rite and some garment accessories, while the metal objects (strap distributors and jewellery) show connections with the territories of Transylvania and the forest steppe region in the first place, and some with the Hallstatt culture as well. An unique moon-shaped bronze pendant, a stray find from the territory of the cemetery can be dated to the Ha C period. Its analogies are known from the Bosut and Basarabi Cultures in the Lower Danube Region.

The site fits well the increasingly outlining early phase of the Scythian Period in the Carpathian Basin, represented by the cemeteries of Ártánd, Kisgyőr, Nagytarcsa, Sajószentpéter, Sándorfalva-Eperjes and the earliest graves of Alsótelekes and Csanytelek–Újhalastó.

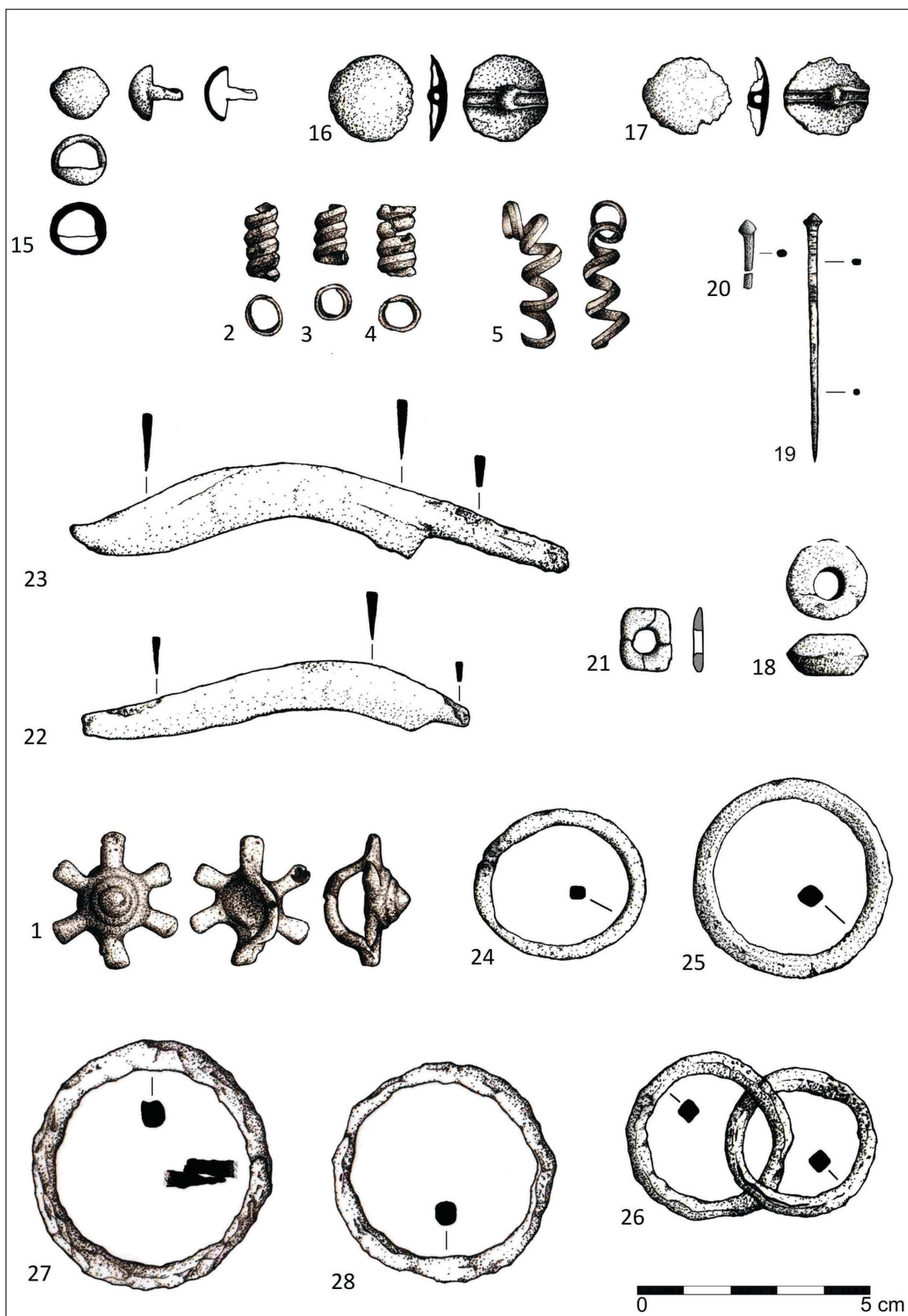
Tóth, Farkas Márton

1. tábla. Az 1. sír rajza és részletfotó a fémmellékletek in situ helyzetéről
 Table 1. Grave 1. Map of the feature and detail with the original position of some metal grave goods

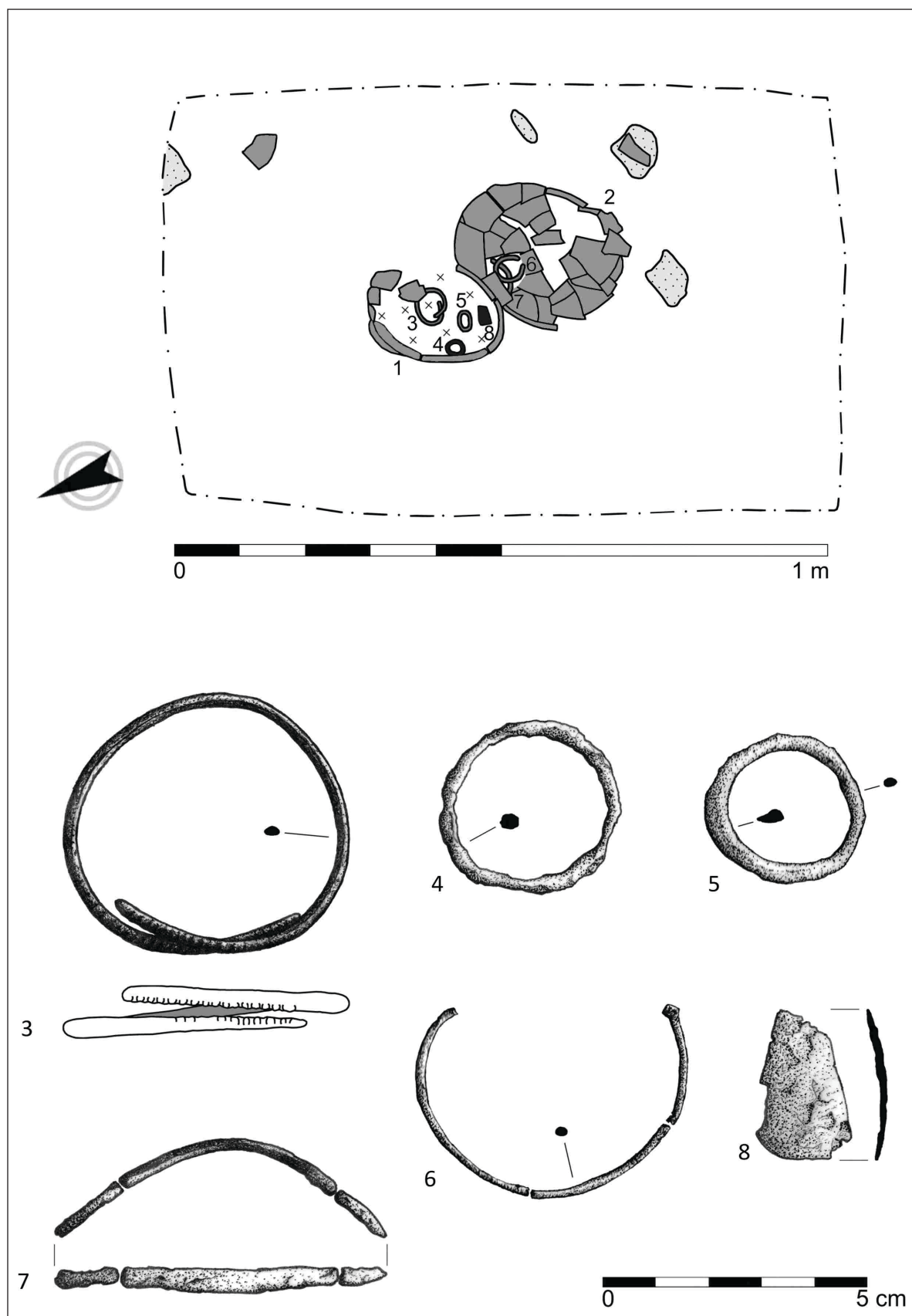

2. tábla. 1. sír, kerámiamellékletek
 Table 2. Grave 1. Ceramic vessels and fragments from the feature

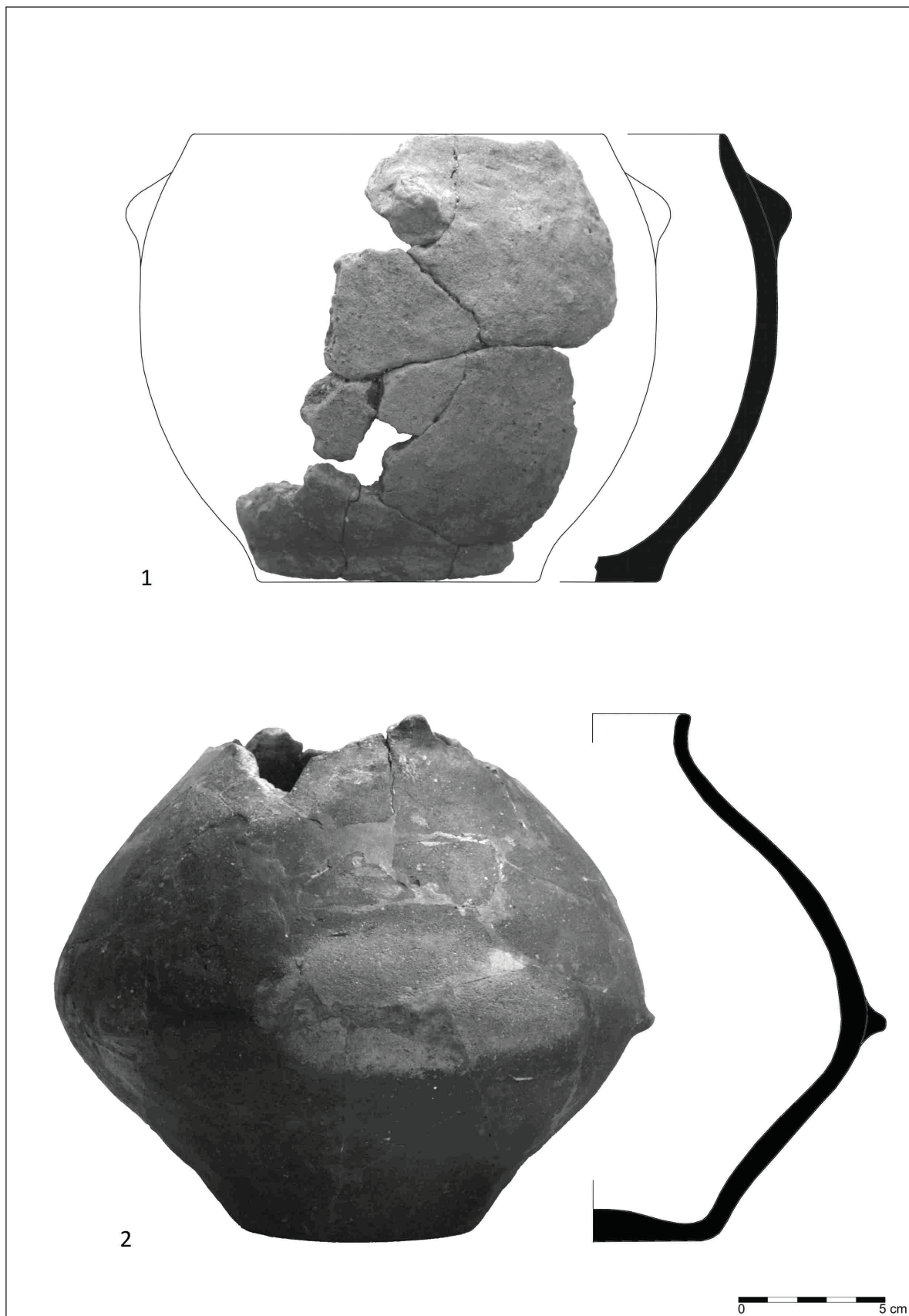

3. tábla. 1. sír, egyéb mellékletek és viseleti tárgyak

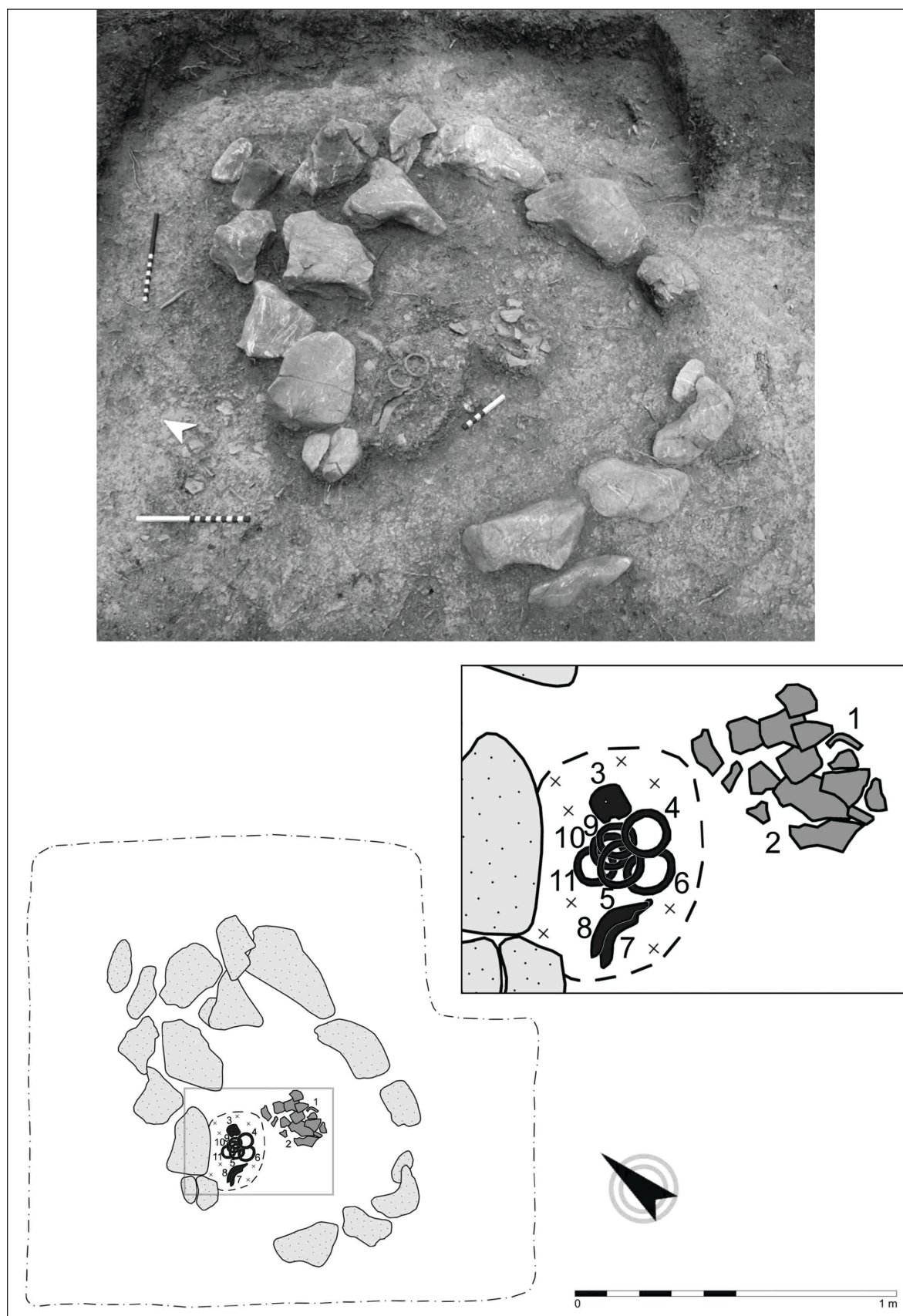
Table 3. Grave 1. Grave goods, accessories and elements of garment from the feature

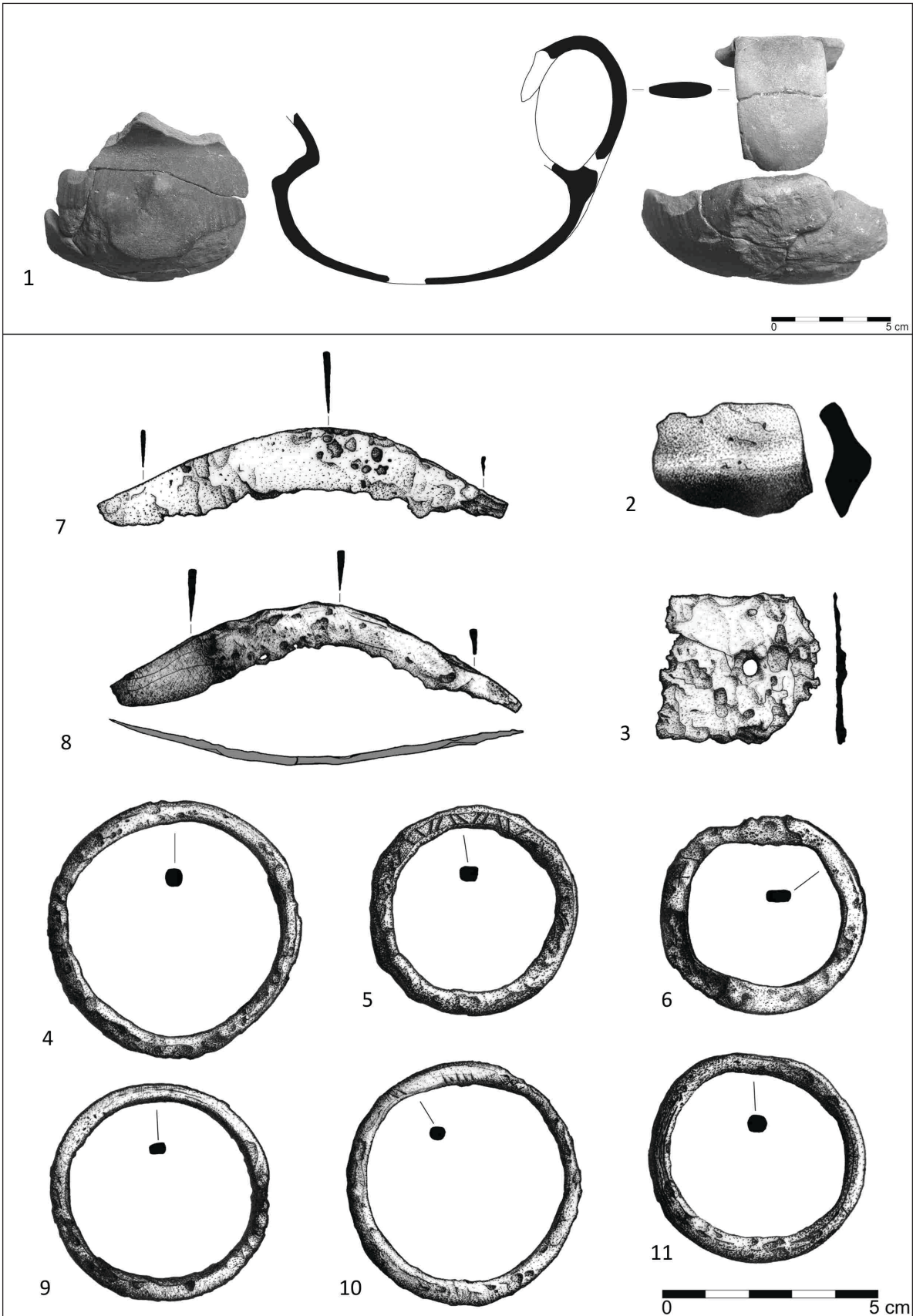
4. tábla. A 2. sír rajza és mellékletei
 Table 4. Grave 2. Map of the feature and grave goods

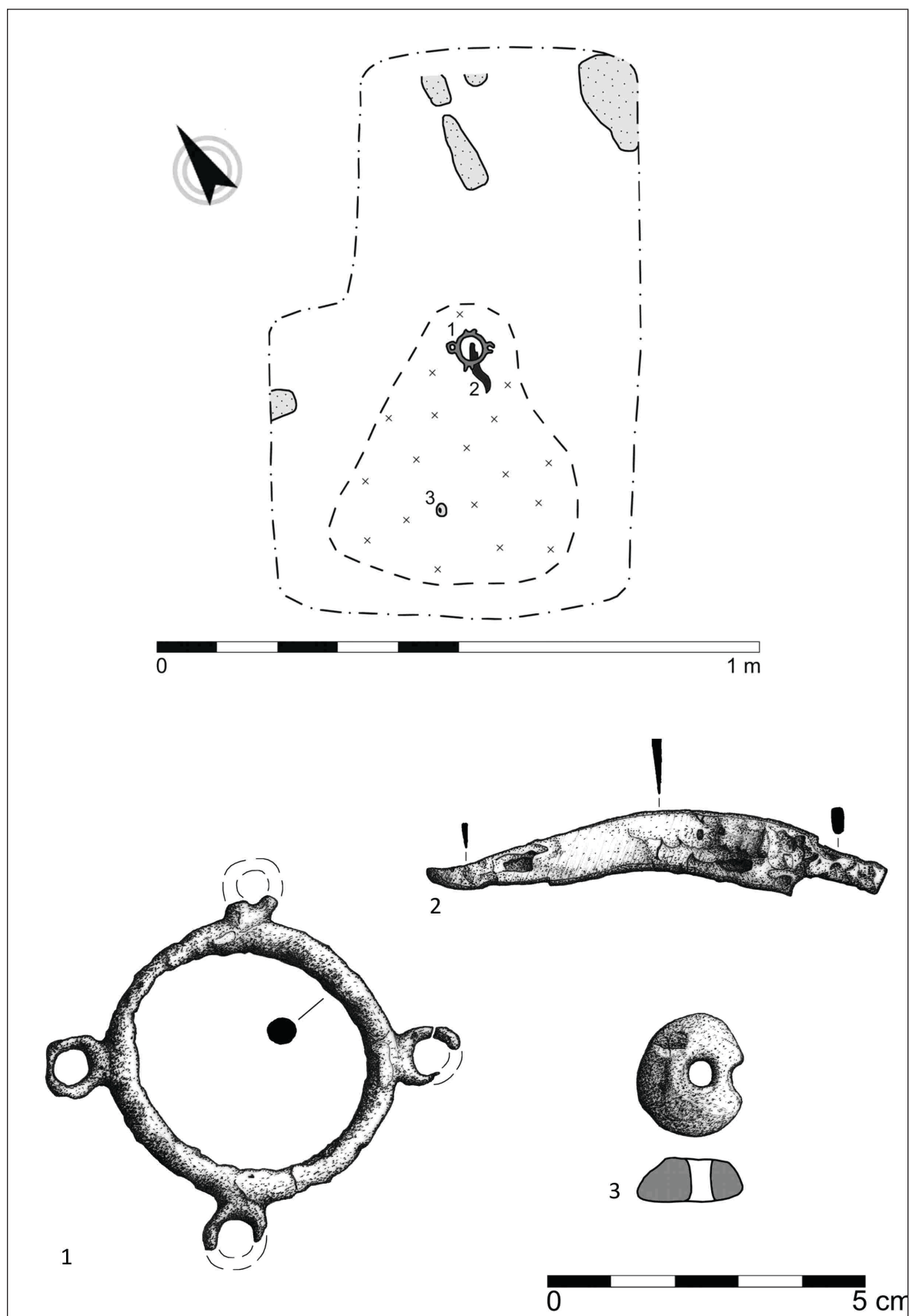
5. tábla. 2. sír, kerámiamellékletek
Table 5. Grave 2. Ceramic vessels from the feature

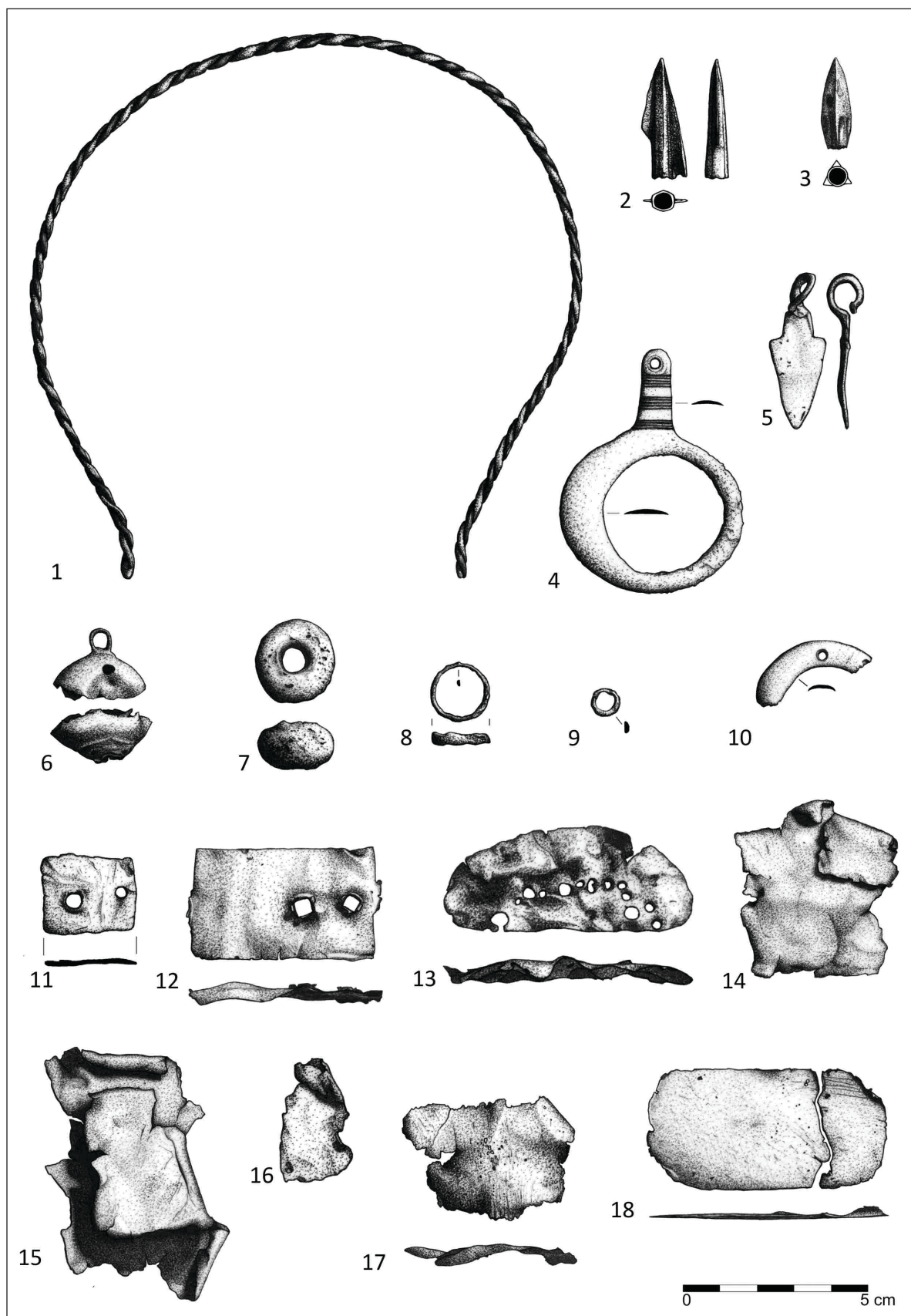
6. tábla. A 3. sír rajza és fotója a kőgyűrűvel
 Table 6. Grave 3. Map and photo of the feature with the stone ring

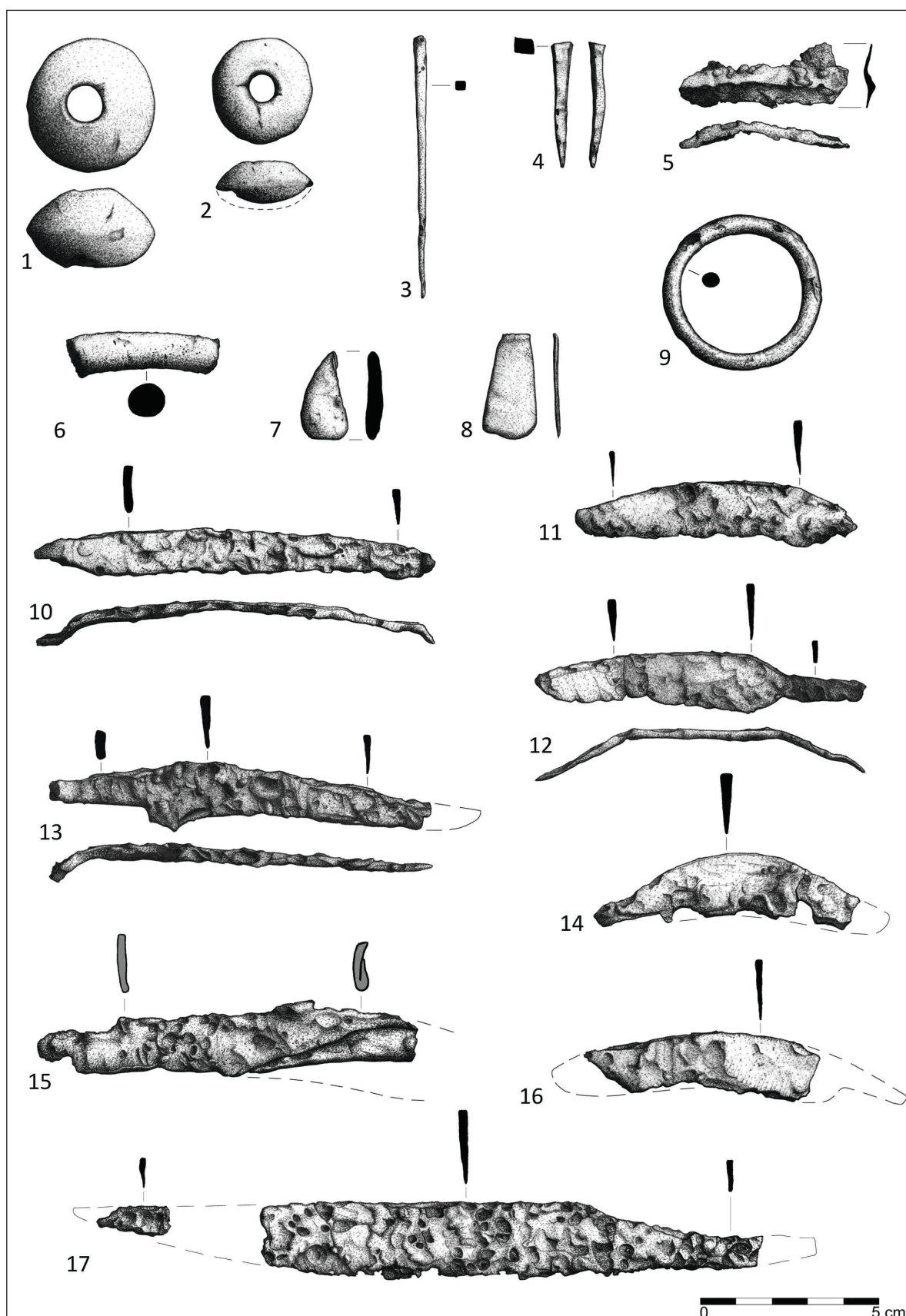
7. tábla. 3. sír, mellékletek
Table 7. Grave 3. Grave goods from the feature

8. tábla. A 4. sír rajza és mellékletei
 Table 8. Grave 4. Map of the feature and grave goods

9. tábla. Szórvány fémleletek a 2008. évi kutatásból
 Table 9. Bronze and iron stray finds from the 2008 survey

10. tábla. Szórványleletek a 2008. évi kutatásból
 Table 10. Stray finds from the 2008 survey